

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/21, p. 531-566

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12260>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Kemalettin DENİZ –
Doç. Dr. Sadullah GÜLTEN – Yrd. Doç. Dr. M. Emre KILIÇASLAN –
Yrd. Doç. Dr. Vedat TURĞUT

This article was checked by iThenticate.

GÜLBABA'NIN BALKAN BEKTAŞİLİĞİNDEKİ YERİ VE FEYZNAME ADLI ESERİNDE BEKTAŞİLİK-HURUFİLİK İZLERİ*

Hacı YILMAZ**

ÖZET

Osmanlı dönemi Tasavvuf düşüncesinin, Anadolu ve Balkanlarla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Dönemin sosyal ve siyasal şartlarına, coğrafyanın iktisadi ve kültürel durumuna göre farklılıklar olsa bile bu çizgi değişmemiştir. Ahmed Yesevi'nin mısralarında yer alan pek çok konuyu Yunus Emre tekrarlamış, aynı sada yüzlerce sūfinin himmet ve gayretleriyle Edirne, Sofya, Üsküp, Belgrat ve Bosna'da yankı bulmuştur. XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli düşüncesi Türkmen Dede ve Babaları ile Oğuz boylarına bağlı oymak, aşiret ve oba gibi sosyal birimlere taşınırken aynı yüzyılda bu düşüncenin temsilcileri Balkan coğrafyasına da ulaşmışlardır. Bektaşilik öğretisinin Balkanlar'daki gelişimi, Anadolu'daki ilerleyişine paralel olmuştur. Bu çalışma, Balkanlar'da Bektaşî öğretisini yaymakla büyük bir ün salmış ve Kanuni devrinde katıldığı Budin Seferi'nde şehit düşmüş olan Gülbaba'nın hayatını, Balkan Bektaşiliğindeki yerini, etkisini ve onun "Fezname-i Misâli Gülbaba" adlı manzum eserindeki Bektaşilik izlerini içeren bir içerik analizini kapsamaktadır. Eser hakkında şu ana kadar sadece üç çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar; metin incelemesi, çeviri ve eleştirel bir makaleden ibarettir. Oysa Kanuni döneminde gerek Osmanlı'da gerekse Balkanlar'da büyük bir etkiye sahip olan ve hala Macaristan'da Türkiye'den daha çok tanınan ve türbesi bu gün bile ziyaretçi akınına uğrayan Gülbaba hakkındaki bilgilerin toparlanarak onun Balkan Bektaşiliğine etkisinin ortaya konulması ve bir Bektaşî bakış açısıyla "Fezname-i Misâli Gülbaba" adlı eserindeki inanç ve ibadetle ilgili düşüncelerinin su yüzüne çıkarılması onunla ilgili kısıtlı bilgilere önemli katkı sağlayacaktır. Çalışma, Gülbaba'nın Balkanlar'daki etkisini ortaya koymayı ve adı geçen eserde işlediği konuların analizini yaparak Gülbaba'nın İslami düşüncelerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma olarak planlanan çalışmada veriler doküman incelenmesi yoluyla elde edilip içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Gülbaba'nın Balkanlar'da özellikle Macaristan'da çok iyi tanındığı ve hala

* Bu makale, yazarın I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Bilimler Kongresi'nde (Priştine/Kosova, 12-17 Eylül 2017) sunulan aynı adlı sözlü bildirisinden geliştirilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Arapça Mütercim-Tercümanlık ABD, El-mek: hyilmaz@ybu.edu.tr

etkisinin ve sevgisinin Bektaşiler üzerinde sürdüğü, ona büyük bir saygı ve hürmet beslendiği, türbesinin gerek Balkanlar gerekse Balkanlar dışından gelen birçok ziyaretçinin uğrak yeri olduğu, çalışmaya konu olan eserinde, özellikle insanın yaratılış sırlarını, temel İslam esaslarını, insanın yaratılış gayesi gibi konuları Hurufilik metodlarını kullanarak ama İslam çerçevesi içinde kalarak manzum bir şekilde işlediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gülbaba, Misâli, Feyzname, Hurufilik, Bektaşilik, Balkanlar

THE PLACE OF GULBABA IN BALKAN BEKTASHISM AND TRACES OF BEKTASHISM- HURUFISM IN HIS FAYZNAMEH

ABSTRACT

It is well known that Sufi thought in Ottoman era was closely linked to Anatolia and Balkans. Despite the varying social, political, geographical, economic and cultural conditions of the time, the Sufi line did not change: The themes in Ahmad Yassawi's poetry were repeated by Yunus Emre and the same message was echoed in Edirne, Sofia, Skopje, Belgrade and Bosnia, thanks to the efforts of hundreds of Sufis. In the 13th century, Haji Bektash Wali's ideas were being transferred to Oghuz social units namely oymaks, ashirats and obas, while the proponents of the same ideas arrived in Balkans. The rise of this tradition in Balkans is concurrent with its advance in Anatolia. Gulbaba was a very famous Sufi in Balkans and finally became a martyr in the Battle of Buda during the reign of Suleiman I. This paper deals with the life of Gulbaba and his place in Balkan Bektashism and includes a content analysis of his "Fayznameh-e Misal-e Gulbaba" with a focus on the traces of Bektashism in it. The work in question is remarkable for describing the tenets of Hurufi doctrine and for its plain literary style. There are only two academic works on this opus and they are limited to translation and textual study. It is believed that concerning his reputation in Balkans and the rest of the Ottoman lands during the reign of Suleiman I and the fact that he is still much more popular in Hungary than he is in Turkey, the information on Gulbaba needs to be presented in an organized manner and his impact on Balkan Bektashism needs to be uncovered. Making a content analysis of "Fayznameh-e Misal-e Gulbaba" and introducing the details of Gulbaba's ideas to the academic community are also important tasks. The aim of this paper is to categorize, classify and perform text analysis on the topics dealt with in Gulbaba's opus and to show Gulbaba's influence in the Balkans. Hence, this paper is a piece of qualitative research. The data is collected through document analysis method and then examined further. The paper reveals that Gulbaba is well-known in the Balkans and especially in Hungary, he is still loved, paid respect and followed as an example by Bektashis, his tomb is visited by a considerable number of people both from Balkan countries and from outside of Balkans and that in his opus, he tackles in verse, topics such as the secrets of man's creation, the purpose of man's creation and the tenets of Islam.

Turkish Studies

STRUCTURED ABSTRACT

The aim of the study is to reveal Gülbaba's Islamic ideas by revealing Gülbaba's influence in the Balkans and analyzing his works in his famous book Feyznâme-i Gülbaba. In qualitative research, the content of the document was analyzed and the content was analyzed. As a result of the research, it is seen that Gulbaba was very well known in the Balkans, especially in Hungary, and that his influence and love still continued on the Bektashis.

Introduction and purpose of working

This work has a great reputation for disseminating Bektashi teaching in the Balkans, and is an excellent example of the influence of Gülbaba's life, the place of Balkan Bektashism, and the Bektashism traces of his poem "Feyzname-i Misâli Gülbaba" content analysis. So far only three studies have been done about the work. These studies; text review, translation, and a critical article. However, the fact that the information about Gülbaba is recovered and its effect on Balkan Bektashi is put forward and the fact that the thoughts about faith and worship in "Feyzname-i Misâli Gülbaba" written in a Bektash view point will be taken into consideration will contribute to limited information about it.

Conceptual / theoretical framework of work

Gulbaba has an important place in Balkan Bektaşiliğinde. However, there are very few written sources except Gulbaba's stories based on the narrations about life. This study considers the inadequacy of studies on Gülbaba's place in Balkans Bektaşiliği and the work known as "Feyzname-i Misâli Gülbaba" which is the most important work known as a problem. From this point of view, this work is important from the point of view of these two subjects, a detailed analysis of the work, collecting the latest information about Gülbaba and revealing his ideas.

Until today, a master's thesis on this work has been prepared, three articles in series, and a critical article on these two works. 29 is still preparing a doctorate thesis on this mesnevi. The first work on this work is three articles named "Feyzname-i Misâli Gülbaba" which Hacı Yılmaz published as a series of latinize and a few pages of entries in the Ottoman period. However, in this study, the content of the work was not analyzed and only the translation was satisfactory. The other study is the master thesis made by Nimet Tohumcu under the name of "Misâli's Kitâb-i Manzûme-i Feyzname-i İlâhi Mesnevisi (examination-text)". In this study, only reading was done. He published an article entitled "Feyzname-i Misâli Neşirleri" which deals with these two works.

Method

In qualitative research, the content of the document was analyzed and the content was analyzed. In addition, the Gülbaba title and the scanned data were categorized and interpreted. this method is preferred because of the dis- tinctiveness and lack of information.

Turkish Studies

Findings and discussion

In this work it was seen that Gülbaba made important contributions to spreading the Bektashi order in the Balkans, and the influence and love still continued. On the other hand, it is understood that Gülbaba's work is both a good example of a good understanding of Hurufism and one of the rare works of Bektashi literature. However, it should be noted that it is not possible to see the deviant and non-Islamic ideas of Hurufili in Gulbaba's work. It has been determined that he used Hurufism as a tool only to perform a mission in his work and never made a promise to go out of the Islamic line. As already mentioned in the article, Huruflik Bektaşılığı influenced, but not all of the Bektashis were influenced by Hurufilikten and some of its rules. Therefore, by looking at the content of the work and Gülbaba's works, we can easily say that he is not influenced by the negative aspects of Hurufism. This work has brought Gülbaba's little known work to the world of science, and that Gülbaba is not a non-Islamic speaker like other Hurufi poets, such as Nesimi, and that his work is written to describe the entire system of Islamic beliefs and worship, while doing so, he used Hurufic medots as a means. Compared with other studies, it is understood that the study is an original study. Because a large part of the findings in this study were obtained by making quotations from the work Feyzname and interpreting them.

Results and suggestions

Gulbaba is an important poet who has not adopted the Bektashi order. However, he has gained his greatest success with the success he has shown in communicating Islam in the Balkans. He was served by many great sultans and was eventually martyred in Hungary at the Budin Expedition. Such an important personality.

It is a pity that the worthy value is not given. Because when we look at the sources, it seems that there is not enough knowledge about life and there is no serious research done. Therefore, it is necessary to make serious studies about Gülbaba and his works which will reveal his ideas. From here it is important to consider the views and thoughts of Gülbaba and one of his three works known as "Feyzname-i Misâl-i Gülbaba". It is necessary for researchers to reach more information and documents about Gulbaba and to further promote this historical and literary personality in the world of science. In addition, it is among the other important topics that the work which is the subject of the study is examined by the old Turkish literary people and the other dimensions of the work are revealed. On the other hand, the increase in academic work on the subject is another matter that will contribute to this issue. Ph.D. and master thesis can be given to different aspects of the work from previous Works.

Keywords: Misâlî, Fayzname, Hurufism, Gulbaba, Bektashism, Balkans.

1. Giriş

Bektaşilik Anadolu'da ortaya çıkmasına rağmen zaman içinde kendisine Mısır ve Balkanlar'da büyük bir yayılma alanı bulmuş sufi bir tarikattır. Balkanlar'daki Bektaşilik etkileri Mısır'dan daha fazla ve daha güçlüdür. Bunun sebebi, buraya giden Osmanlı sufileri ve askerleridir. Bunlardan Gülbaba, Balkan Bektaşiliğinde önemli bir yere sahiptir. Ancak ne var ki Gülbaba'nın hayatı hakkında rivayetlere dayalı bilgiler dışında yazılı kaynaklar oldukça azdır. Bu çalışma, Gülbaba'nın Balkan Bektaşiliği'ndeki yerinin yeterince bilinmemesi ve bilinen en önemli eseri olan "Feyzname-i Misâli Gülbaba" isimli eseri hakkında yapılan çalışmaların yetersizliğini bir problem olarak görmektedir. Bu açıdan, bu iki konunun ele alınmış olması, eser hakkında detaylı bir analiz yapılması, Gülbaba hakkındaki son bilgilerin topluca verilmesi ve onun fikirlerinin ortaya çıkarılmış olması açılarından bu çalışma önem taşımaktadır. Araştırmanın amacı, Gülbaba hakkında bazı yeni bilgilerle beraber eski bilgileri topluca sunmak ve adı geçen eserinde, içerik analizi yöntemiyle elde edilen bilgilerle Gülbaba'daki Bektaşilik izlerini ve taşıdığı dini fikirleri ortaya koymaktır. Bu çalışma, Gülbaba'nın "Feyzname-i Misâli Gülbaba" adlı eseri ile Gülbaba başlığıyla taranan bilgilerle sınırlandırılmıştır. Çalışma, Balkanlar'da Bektaşik, Gülbaba'nın hayatı ve "Feyzname-i Gülbaba" adlı eserin içerik analizi olmak üzere üç ana aşamada yapılmıştır.

Gülbaba'nın "Feyzname-i Misâli Gülbaba" veya kısa adıyla "Feyzname-i Gülbaba" isimli mesnevisi, Hurufî felsefesinin temellerini ortaya koyması ve üslubundaki sadelik nedeniyle dikkatleri üzerine çeken bir eserdir. Bugüne kadar bu mesnevi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmış, seri halinde üç makale ve bir de bu iki çalışmayı ele alan bir eleştirel makale neşredilmiştir. 29 varaklık bu mesnevi üzerine halen bir doktora tezi hazırlanmaktadır. Bu eser hakkındaki ilk çalışma Hacı Yılmaz'ın Osmanlıca aslından latinize ederek bir kaç sayfalık bir girişle beraber seri halinde yayınladığı "Feyzname-i Misâli Gülbaba" isimli üç makalesidir (Yılmaz, 2000a: 95-105; 2000b: 165-175; 2001c: 115-137). Ancak bu çalışmada eserin içerik analizi yapılmamış sadece çevirisi ile yetinilmiştir. Diğer çalışma ise "Misâli'nin Kitâb-ı Manzûme-i Feyzname-i İlâhi Mesnevisi (inceleme-metin)" ismiyle Nimet Tohumcu tarafından yapılmış olan yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada da sadece okuma yapılmıştır (Tohumcu, 2002). Hacı Yılmaz, neşrinde, Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kütüphanesinde 1678 numarada kayıtlı yazma eseri esas almıştır. Nimet Tohumcu'nun esas aldığı nüsha ise Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege Kitaplığı, Âgâh Sırrı Levent Bölümü, no: 412'de bulunmakta olup oldukça hatalı bir nüshadır. Ayrıca Fatih Usluer, bu iki çalışmayı konu alan "Feyzname-i Misâli Neşirleri" isimli bir makale yayınlamıştır. Fatih Usluer makalesinde, Nimet Tohumcu'nun çalışmasının Hacı Yılmaz'dan önce olduğunu yazmış olsa da bu doğru değildir. Zira Nimet Tohumcu çalışmasını Hacı Yılmaz'dan iki yıl sonra, 2002'de bitirmiştir (Usluer, 2010: 323).

Bu çalışmada verilen beyitlerdeki bant numaralarında Hacı Yılmaz'ın yaptığı çeviri çalışmasındaki numaralar esas alınmıştır.

1.1. Balkanlar'da Bektaşilik

Bektaşilik kavramı ilk olarak Anadolu'da ortaya çıkmış bir kavramdır. Adını Tarikatın Piri ve kurucusu olan Hacı Bektaş Veli'den almıştır. Bektaşiliğin tarifini herkes neredeyse kendi fikir ve anlayışına göre yapmıştır. Böyle olunca da birkaç çeşit Bektaşilik tarifi ortaya çıkmıştır. Kimilerine göre Bektaşilik, bir din (Noyan, 1985: 3) kimilerine göre bir tarikat (Şardağ, 1985: 41) kimilerine göre de dış (zâhir) yüzünden halka ve iç (bâtın) yüzünden Hakk'a bakan iki yönlü büyük bir kavşak noktasıdır (Sunar, 1975: 20).

Bu farklı tanımlardan da yola çıkarak Bektaşilik, adını XIII. yüzyıl Anadolu'sunun İslamlaştırılması sürecinde etkin faaliyet gösteren ve Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretilerinin Anadolu'daki uygulayıcısı konumunda olan büyük Türk mutasavvıfı Hacı Bektaş Veli'den alan,

XVI. yüzyılın başlarında Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılan, İslam'ın temel esaslarına uyan, tasavvufta insanı odak noktası olarak gören, On İki İmam yolunu benimseyen sûfi/tasavvufi bir tarikattır, diye tanımlanabilir.

Bektaşî dervişleri Dergâhlarda yaşarlardı. Bektaşî dergâhlarına Tekye, zaviye, hangâh, ve asitâne de denilmiştir. Pakalın, Arşiv vesikalarında, aralarında hemen hemen hiçbir ayırım gözetilmeksizin tekye, zaviye, hângâh ve dergâh kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığını söylemektedir (Pakalın, 1971: 445-550). Bektaşîlik, Anadolu ve Balkanlar başta olmak üzere Batı Trakya'da, Mısır'da ve hatta Amerika'da kendisine oldukça geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Balkanlar'da en fazla taraftar bulan tarikatlar arasında Bektaşîlik, Halvetilik ve Mevlevilik yer almaktadır. Balkanlar'da hala adı geçen bu üç tarikata bağlı birçok tekke ve zaviye bulunmaktadır.

Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri" adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Doğu'dan gelen manevi yönü kuvvetli dervişlerin Batı taraflarına yerleştiğini ifade etmektedir. Bu dervişlerden bazıları gazilerle birlikte yeni topraklar fethetmekle meşgulken, bazıları ise köylere, boş ve tenha yerler yerleşip ziraat ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Onların boş topraklar üzerinde kurduğu zaviyeler büyük kültür, imar ve din merkezleri halini gelmiştir. Hatta ordulardan önce gelip yerleşen dervişler, orduların harekâtlarını kolaylaştırmışlardır. Barkan'a göre tekke ve zaviye kuran dervişlere zamanın beyleri de imtiyazlı davranmışlardır. Barkan, konuyu şöyle izah etmektedir:

"Bittabi (doğal olarak) Osmanlı İmparatorluğu teşekkül edeceği devirlerde Anadolu'ya doğru yapılmış olduğunu gördüğümüz bu derviş akını ve bu dervişlerin köylerde yerleşerek toprak işleri ve din porpagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerinin bu gibi kolonizatör dervişlere bir takım muâfiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek suretiyle onların kendi memleketlerine yerleşmelerini temine çalışmaları, Anadolu istilâ ve iskânları kadar eskidir ve bu istilâların mütenasib bir şekilde (orantılı olarak) kuvvet ve ehemmiyet kazanmakta bulunmuştur..." (Barkan, 1995: 29).

XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli düşüncesi Türkmen Dede ve Babaları ile Oğuz boylarına bağlı oymak, aşiret ve oba gibi sosyal birimlere taşınırken aynı yüzyılda bu düşüncenin temsilcileri Balkan coğrafyasına da ulaşmıştır. Bektaşî geleneğinin Balkanlar'daki gelişimi, Anadolu'daki ilerleyişine paralel olmuştur. Dönemin sosyal ve siyasal şartlarına, coğrafyanın iktisadi ve kültürel durumuna göre farklılıklar olsa bile bu çizgi değişmemiştir. Ahmed Yesevî'nin mısralarında yer alan pek çok konuyu Yunus Emre tekrarlamış, aynı sada yüzlerce sufinin himmet ve gayretleriyle Edirne, Sofya, Üsküp, Belgrat ve Bosna'da yankı bulmuştur (Kara 2001: 3-7). Balkan coğrafyasının çeşitli bölgelerine yayılan gönüllü Türk dervişleri birçok bölgede tekke, zaviye ve hangâh açmışlardır. Irmak ve su kaynakları kenarında açılan tekkelerin yanına değirmenler yapılarak bölgenin yerli kitlelerine ulaşma ve iletişime geçme amacı güdülmüştür. Yerleşimin olmadığı bölgelerde açılan tekkeler ise farklı bölgelerden gelen Müslüman muhacirlere iskân yeri işlevi görmüştür (Barkan, 2008: 141-190).

Güneydoğu Avrupa'da başta Sarı Saltık olmak üzere birçok Türkmen dervîşi, düşüncenin temsilciliğini yapmışlardır. Öğretinin Balkanlar'da, XIII. yüzyıldaki önemli temsilcisi Sarı Saltık'tır. Sarı Saltık'ın devamında, XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yaşayan Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Otman Baba, Akyazılı Sultan, Demir Baba, Ali Koç Baba, Gülbaba gibi dervişler düşüncenin bölgedeki gelişimini sağlamışlardır. Tarihî süreçte bugünkü Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova ve Romanya'da Alevi ve Bektaşî düşün-inanç sistemleri kökleşmiştir. Birçok Bektaşî dergâhı Balkanlar merkezli kurulup gelişmiştir. Bu tekkeler Balkanlar'ın sosyal, inançsal, kültürel hayatında etkin olmuşlardır. Günümüzde de Balkanlar'da Bektaşî tekkeleri varlıklarını korumaktadırlar. Balkan coğrafyasında Alevi ve Bektaşî kitlelerce

kutsal kabul edilen türbe, yatır ve ziyaret şeklinde tanımlanan kutsal mekânlar da bulunmaktadır. Bu inanç merkezleri Balkanlar'da yüzyıllara bağlı olarak gelişen Türk kültürü ve İslam dininin birer unsurudurlar. Bu sebeple Balkanlar'da var olan Alevi-Bektaşî kültür öğeleri Türk kültürünün otantik ve orijinal unsurlarıdır.

Bu toprakların İslamiyetle tanışmasının Bektaşîler aracılığıyla olması, İslam'ın bu yumuşak ve hümanist yüzünün Balkanlar'da daha belirgin olmasında oldukça önemli bir etkidir. Ama bugün "Balkanlar'da Bektaşîlik" ile "Balkan Müslümanlığı" ifadelerinin birbirinden farklılaşmış inanç gruplarını işaret ettiği de kesindir. Yani Balkan Müslümanlığı, 500 yıl önceki Bektaşîlik anlayışının etkisiyle oluşmuştur ancak bu günün Balkan Bektaşîleri, 500 yıl önceki Bektaşîlik anlayışından farklı bir noktada bulunmaktadır.

Balkanlar'daki Bektaşî varlığının bir kısmı göçler ve sürgünler yoluyla gelenlerle oluşmuştur. Bugün Alevi-Bektaşî inanın en yoğun görüldüğü Dobruca ve Deliorman bölgesi, en yoğun Türkmen ve Yörük iskânının da yapıldığı bölgedir. Bazen bir boyun ya da köyün tamamı bu uçlara yerleştirilmiştir. Ayrıca görevlendirme ile gelen askerler de olmuştur. Ancak kolonizatör Türk dervişleri olarak Balkanlar'a Osmanlı'dan önce gelerek yerleşen ve burada büyük kabul gören Müslüman Türk toplulukların olduğu da bilinmektedir (Barkan, 1951-1952: 56-79; 1953-54: 209 237).

Sarı Saltık, abdal ve alperen gazilerle başlayan süreçte Balkanlar'a adım atan Bektaşîlik, XIV-XV. yüzyıllarda tam olarak buraya yerleşmiştir (Aksun, 1997: 127). Bektaşîlik yerleştiği yerin geleneklerine uyum sağlaması nedeniyle gittiği yerde kabul görmüştür. Sınır boylarında kurulan tekkeler ve tahta kılıçları ile dervişler aslında Müslümanlığı ve Türklüğü buralarda yaymışlardır. Bektaşîler, sadece Balkanlar'ın İslamlaşmasında değil, fetihlerde, fetih sonrası istikrarın sağlanmasında ve Osmanlı'nın bu coğrafyadaki varlığını 500 yıl sürdürmesini sağlayan etnik ve dinî dengelerin kurulmasında da çok etkili olmuşlardır. Bektaşî tekkeleri hem hoşgörü ve esneklikle bölge halkıyla yakınlaşma sağlayan birer öncü güç hem de arkadan gelen askerlere moral ve lojistik destek sağlayan birer mekân olarak da görev yapmışlardır.

Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bölge halkına hizmet eden Bektaşî tekkeleri ve buralarda görevli Baba ve Dede babalar Osmanlı'nın yıkılışıyla bir süre başsız kalmışlardır. Bektaşîliğin merkezi Anadolu sayılırken 1923'deki Tiran Kongresi ile Arnavut Bektaşîleri'nin resmen Osmanlı Hilafeti'nden ayrılması ve Bektaşî Dede babaları'nın Tiran'a göç etmesi sebebiyle Bektaşîliğin merkezi Tiran olmuştur. 1967'de Arnavutluk'taki baskıcı rejimin kararlarıyla sessizliğe bürünen Bektaşîlik faaliyetleri, 1990'lı yıllarda tekrar canlanmış ve Kosova ve Makedonya'da o güne kadar faal olmayan bazı Bektaşî tekkeleri Arnavutluk'tan yönetilmeye başlanmıştır. Makedonya ve Kosova'da Osmanlı iskân siyaseti ile yerleştirilen Müslüman Bektaşî nüfus, Balkan Savaşları sırasında Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmış, kalanlar da Osmanlı sonrası Arnavutluk Bektaşîleri ile hareket etmişlerdir. Zaten Bektaşîliğin merkezi, Tiran'a taşınana kadar Priştine olmuştur. Bu gün Kosova ve Makedonya'da pek çok Bektaşî Tekkesi bulunmaktadır. Bosna Hersek'te de bu gün az sayıda Bektaşî tekkesi varlığını sürdürmektedir. Bektaşîler, Türklerin bölgeyi terk etmesinden hemen sonra ortadan kaybolmuşlardır. Öte yandan Balkanlar'da en çok Bektaşî nüfusun Bulgaristan'da olduğu bilinmektedir. Özellikle Deliorman Bölgesi yoğun bir Bektaşî nüfusu barındırmaktadır. Bulgaristan'da 24 tane Bektaşî tekkesi olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde Balkanlar'da sadece Bektaşî tekkeleri bulunmamaktaydı. Buralarda Mevlevî, Gülşenî, Celvetî Kadirî ve Şazeli tekkelerinin de faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Yaşın, 2013: 44-50).

Turkish Studies

Balkanlar'da birçok tekke gibi Bektaşî tekkelerinin çoğu da Osmanlı'nın çekilmesiyle yok olmuştur. Bununla beraber yakın dönemde Kominizmin getirdiği yasaklar da tekkelerin kapanmasına yol açan önemli faktörlerden biridir. Osmanlı Balkanlar'da İslam'ı yaymış ancak daha sonradan bu durum değişerek geldiği noktadan çok geri düşmüştür. İlerleyen yıllarda Balkanlar'daki savaşlar ve bu coğrafyada birbiriyle yarışa giren farklı İslami anlayışlar yüzünden buradaki yapı bozulmuştur. Balkan Müslümanları, ya Müslüman oldukları için katledilmiş ya da yeterince Müslüman olmadıkları için farklı müdahalelerle karşı karşıya kalmışlardır. Balkan Bektaşiliği ise hem Osmanlıdan sonra gücünü yitirmiş hem de ciddi bir dönüşüm geçirerek başkalaşmış özünden ve temellerinden uzaklaşmıştır. Bu gün Balkanlar, bir yandan Batılı misyonerlerin bir yandan İslam'ın içinde olan ve fakat Balkanlar'ın Müslümanlığını ağır bir şekilde eleştiren misyonerlerin arasında kalmış öte yandan da Avrupa'ya entegrasyondan başka şansının olmadığına inandırılmış durumdadır.

2. Gülbaba'nın Hayatı

Gülbaba'nın hayatı hakkındaki bilgiler genellikle efsanelere dayanmaktadır. Hayatı ve tarihî şahsiyeti hakkında çeşitli rivayetler vardır. Evliya Çelebi'nin babasından naklen verdiği bilgiye göre bir Bektaşî dervişi olan Gülbaba, Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğmuş, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde birçok savaşa katılmış ve h.948'de (m.1541) Budin Seferi'nde şehit olmuştur. Budin fethedildikten sonra iki yüz bin askerin katıldığı ve Kanuni'nin de hazır bulunduğu cenaze namazını Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldırması ve Osmanlı Türkleri'nin Gültepe ya da Gülbaba Bayırı olarak adlandırdıkları yere defnedilmiştir (Seyahatnâme, VI: 225, 248). Isparta'nın Senirkent ilçesine bağlı İlegöp Köyü'ndeki Veli Baba Dergâhı'na ait kayıtlar arasında bulunan bir şecere, yer yer Evliya Çelebi'yi doğrulamakta, Gülbaba hakkında gerçeğe daha yakın bilgiler vermektedir. Buna göre, Güldede diye anılan Gülbaba'nın asıl adı Cafer'dir. Babası Hz. Hasan neslinden Kutbül Arifin Yalınkılıçoğlu Veliyyüddin Isparta'nın Uluborlu İlçesi'ne bağlı İlegöp köyü'ndendir. Kanuni Sultan Süleyman'ın daveti üzerine h.948 (m.1541)'de Budin Seferi'ne katılan Gülbaba, Budin'in fethi sırasında şehit düşerek oraya defnedilmiştir. Şecerede Gülbaba'nın doğum tarihi belirtilmemiştir. Halen türbenin içinde bulunan bir levhada ise Budin'in fethinden birkaç gün sonra Eylül 1541'de, Aya Maria Mathias Kilisesi'nden bozma Fethiye Camisi'nde cemaatle namaz kılarak öldüğü şeklinde farklı bir bilgi de yazılıdır (Erdem,1935: 270).

Gülbaba adında birden fazla kişinin olduğu ve bunların birbirine karıştırıldığı da yine kaynaklardan anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet devrinde yaşayan aynı isimli şahısla Kanuni devrinde yaşayan kişi birbirine karıştırılmış ve birinin menkabeleri ötekine maledilmiştir. Bu iki şahısla Budin'de şehit olan Gülbaba karıştırılmamalıdır. Öte yandan yine II. Beyazıt devrinde İstanbul'da yaşamış diğer bir Gülbaba olduğunu ve Galatasaraydaki Enderun Mektebi'nin bu kişinin tavsiyesi ile kurulduğunu da kaydetmek gerekir. Cevrî, Fâtiḥ Sultan Mehmed zamanında yaşayan ve asıl adı Mehmed olan başka bir Gülbaba'dan da bahsetmektedir (Cevrî, 1291: 22 vd.). Saral, Anadolu'nun değişik illerinde mezarları veya türbeleri bulunan birçok Gülbaba lakaplı kişi olduğunu ve bunlardan bazılarının da Misâli mahlasını kullandığını söylemektedir (Saral, 2004a: 323). Aslında Misâli mahlasıyla şiir yazan birçok şairin olduğu bilinmektedir.

Gülbaba adının nereden geldiği hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Gülbaba'nın gülü çok sevmesinden veya Gülbaba Tekkesi ve Türbesi'nin bulunduğu yerin "Gülbaba" adıyla meşhur olmasından dolayı bu adı aldığı kanaati yaygındır. Başka bir rivayete göre ise Gülbaba, şeyhlik alameti olarak tacının tepesinde bir gül taşıdığı için bu adı almıştır. Macar tarihlerinde Gülbaba hakkında yer alan diğer bir rivayet de şudur: Kanuni, Sultan Süleyman'ın torunu ve II. Selim'in kızı Cevher (Gevher) Sultan, evli bulunduğu Kaptanıderya Piyâle Paşa'nın ölümü üzerine Halayıkoğlu Kalaylıkoz Ali Paşa ile evlenir. Cesareti ve kahramanlığıyla meşhur olan

Ali Paşa, bir savaş esnasında bugün Gülbaba Türbesi'nin bulunduğu yerde şehit olur. Maiyeti ve halk ona gül fidanları arasında bir türbe yaptırarak kendisine "Gülbaba" adını verirler. Diğer bir rivayete göre ise savaş sırasında Hristiyanlar tarafından atılan gülleleri elleriyle yakalayarak tekrar düşman üzerine atan Ali Paşa'ya bundan dolayı "Gülle Baba" adı verilmiştir. Gülle Baba zamanla halk dilinde değişerek Gülbaba şeklini almıştır. Bir rivayete göre de savaşlarda başında daima bir gül taşıdığı için bu ismi almıştır. Anadolu tasavvuf geleneğinin Yesevî Kolu'nun bir özelliği olarak tıpkı Koyunbaba, Çobanbaba gibi Gülbaba'da gül yetiştirmesi ile tanınmıştır. Bunun dışında aynı konuda, gerçekten oldukça uzak fikirler ve asılsız hikâyeler uydurulmuştur. Hatta ona başında saçı olmadığı için "Kelbaba" lakabını veren bazı Macar araştırmacılar da olmuştur. Bu ismin, yani "Kelbaba"nın halk arasında zamanla "Gülbaba" şeklinde değişikliğe uğradığını söyleyenler de vardır (İ.A., 1995: 228).

Fethi Tevetoğlu, Evliya Çelebi'yi kaynak göstererek Gülbaba'nın elinde büyük bir kılıçla muharebelere giren bir savaşçı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle birçok araştırmacı yazılarında bu hususa yer vermiştir. Bektaşî velilerinin ortak bir yanı da, tahta bir kılıca sahip olmaları, bununla yerine göre ejderha, yerine göre kâfirlerle savaşarak onları öldürmeleridir. Bu motif, menakıbnamelerden başka Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarını anlatan ilk devir vekayinamelerde bile vardır. Şamanist gelenek ve uygulamalarla ilgili bilgiler, Şamanların ayin yaparken kullandıkları aletlerden birinin de tahta kılıç olduğunu göstermektedir. Şamanlar, ayin yaparken vecd haline girebilmek için çaldıkları davuldan başka ellerinde bir de tahta kılıç bulundurmaktadırlar. Şamanlar, bununla kötü ruhlara karşı savaşmaktadır. Yani tahta kılıç, şer kuvvetlerle mücadele için bir savaş aracıdır (Saral, 2004b: 246).

Gülbaba'nın Budapeşte'de bulunan türbesi, 1543-48 yılları arasında Budin Beylerbeyi Yahya Paşazade tarafından yaptırılmıştır. 60 dervişi barındıracak kapasite de olan bu tekkenin kalıntıları, 19. yüzyıl sonundaki yapım sırasında ortadan kalkmıştır. 1690 yılında türbe küçük bir Şapel'e (kiliseye) çevrilmiş ve yıkılmaktan kurtulmuş, 1885'te İstanbul'un başvurusu ile yeniden türbe haline getirilmiştir. Türbe, 1945-46 Sovyet istilası sırasında büyük hasara uğramıştır. Türbenin yanına yaptırılan "Gülbaba Bektaşî Tekkesi" ise 1686 yılında yıkılmıştır (Yılmaz, 2000a: 95).

Gelip geçen birçok yolcu ve fakiri üç gün barındıracak ve tekkenin masraflarını karşılayacak, buradaki dervişlerin ihtiyaçlarını giderecek birçok vakıf, Türk idaresi tarafından bu müesseseye tahsis edilmişti. Ayrıca tekkenin Şeyhi de hazine muntazam maaş almaktaydı. Bu tekkenin, Bektaşî tarikatı kaidelerini uyguladığını, ordu ve devletle ilgisi bulunduğunu Evliya Çelebi eserinde yazmaktadır (Seyahatname, VI: 248). Türbe, başta Macaristan'daki Türkler olmak üzere birçok müslümanın ziyaret ettiği, ibadet zamanları ve bayramlarda bir araya geldikleri manevi bir yer konumundadır. Gülbaba, hala onları birleştiren ve bütünleştiren manevi bir şahsiyet olmaya devam etmektedir.

2.1. Eserleri

Gülbaba'nın Misâlî mahlasıyla manzum ve mensur bazı eserler yazdığı ve Hurufî olduğu kanaati yaygındır. Ancak bu eserlerin Gülbaba'ya aidiyeti kesin bir şekilde tespit edilememiştir. Başta şuara tezkireleri olmak üzere kaynaklarda yer alan Misâlî mahlaslı şairlerin Gülbaba ile münasebeti zayıftır (Kınalızâde, 1989:851-852).

Rıza Tefvik Bölükbaşı, Gülbaba'nın manzum ve mensur yazıları olduğunu, bunları "Miftâhü'l-Gayb" adlı bir risalede topladığını belirterek eserden parçalar yayımlamıştır. Bundan başka "Güldeste" adlı yazmadan alınarak yayınlanan dokuz manzume Gülbaba'ya atfedilmiş olup bu şiirlerde Misâlî mahlasını kullandığı görülmüştür (İ.A. 1995: 228). Gülbaba'nın eserleri üç başlık altında toplanabilir:

Turkish Studies

- 1- Miftahü'l-Gayb (şiir ve düzyazılar)
- 2- Güldeste (şiir ve düzyazılar)
- 3- Feyzname-i Misâli Gülbaba (Manzum mesnevi)

2.2. Gülbaba'nın Balkanlar'daki Manevi Etkisi

Gülbaba, yalnız Türkler tarafından değil aynı zamanda Macarlar tarafından çok sevilen ve halen Macaristan'da Gülbaba adıyla yaşatılan efsanevi bir kişiliktir. Türkiye'de Macaristan'da olduğu kadar tanınmayan Bektaşî Şeyhi Gülbaba, Türklerin Budapeşte'deki manevi sembolüdür. Gülbaba, kültür ve manevi mirasımızın izlerini günümüze ve geleceğe taşıyan en önemli örneklerden biridir. Ölümünden bu yana 400 yıla yakın bir süre geçmiş olmasına rağmen Gülbaba, manevi misyonunu hala sürdürmekte ve kültürlerarası ilişkilerde kuvvetli bir köprü görevi görmektedir. Bunun sonucunda Gülbaba Macarlar'ın edebi hayatına da girerek hakkında hikâyeler, şiirler, makaleler ve bir piyes yazılmış, yaşayan folklor malzemesi olarak menkıbeleri defalarca yayımlanmıştır. Ziyaretçilerin bir kısmı Gülbaba için bazı manzumeler yazmış, zamanla çoğu kaybolan bu manzumelerden ancak bir iki levha yakın zamana kadar gelebilmiştir (Rumbeyoğlu, III/15, s. 963-964). Budinli Hisali'nin bu maksatla yazdığı bir manzume Osmanlı Müellifleri'nde yer almaktadır (Tahir, 1971: 165).

Budapeşte'de 1926-1927 yıllarında Başşehbender olarak görevli bulunan Müftüoğlu Ahmed Hikmet türbenin içini İstanbul'dan getirilen seccadelerle döşetmiştir. Gülbaba'ya daima iyi duygular besleyen Macarlar da onu konu alan bir oyun sahneye koymuş ve "Gülbaba" adıyla bir film yapmışlardır. Bu film 1940 veya 1941'de İstanbul'da bir sinemada gösterilmiştir. Danimarkalı Andersen tarafından 1841 yılında Gül Baba'nın efsanevi hayatı kaleme alınmış, Macar komponist ve besteci Jenő Huszka 1905 yılında Budapeşte'de Gül Baba senfoni opera eseri ortaya koymuş ve Macaristan'da 2006 yılında Türkler tarafından "Gülbaba Vakfı" kurulmuştur

Avrupa içlerindeki Osmanlı-Türk hakimiyetinin günümüze kadar ulaşabilen pek az sayıda mimari hatıralardan olan Gülbaba Türbesi, Macarlar'ın gösterdiği ilgi ve Türkiye'nin desteği sayesinde uzaklarda kalmış bir geçmişi haysiyetli bir biçimde yaşatmaktadır.

2.3. Feyzname-i Misâli Gülbaba

Gülbaba'nın en önemli eseridir. Eserde Hurufilik izleri çok belirgin bir şekilde görülür. Gülbaba, "Feyzname-i Gülbaba" adlı eserinde İslam'ın temel bazı kural ve kaidelerini ele almış ve bunları Hurufilik temel felsefesiyle açıklamıştır. Eserde konular birbirinden bağımsız olarak ele alınmış ve dağınık bir biçimde işlenmiştir. Gülbaba'nın eserini yazarken belirli bir metodoloji izlemediği, konuları sıralarken gelişi güzel sıraladığı göze çarpmaktadır. Zira bir konu anlatılırken araya başka bir konu girmekte daha sonra da tekrar önceki konuya dönülmektedir. Gülbaba eserinde sık sık ayetlere atıflarda bulunarak Kur'an'dan deliller göstermektedir. Eserde az sayıda da olsa hadislere atıflar bulunmakta, bazı hadis kitaplarına göndermeler yapılmaktadır.

Çalışmanın yapıldığı yazma eser, 1678 kayıt numarasıyla Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'nde bulunmaktadır. Yazma eser, rika yazısıyla yazılmış olup, 1055 olan beyit sayısı, yan tarafa yazılmış olan bir beyitle 1056'ya ulaşmaktadır. Eserin sonundaki nottan eserin yazım tarihinin 1561, istinsah (kopyalama) tarihinin de 1736 olduğu anlaşılmaktadır. Eserde genel itibarıyla dil bakımından Eski Anadolu Türkçe'sinin kullanıldığı görülmektedir:

343-Ben beni bildim deyû aceb eyleme

Diline her ne gelürse söyleme

344-Anladın mı seni kimdür yaradan

Turkish Studies

Çün bilesin gide sensin aradan

429- Yedi günün saati ey merd-i din

Anla seksen dört olur bilgil yakın

Ayrıca eserde çok sayıda Arapça ve Farsça kelimeler de yer almaktadır:

294-Zât-ı hod vahitdür istersen cevab

Sözüdür vallahü a'lem bi's-savab

Öte yandan eserde tıpkı Fuzûlî'de olduğu gibi bazı Azerî kelimeler de kullanılmıştır:

232-Kenduyi keşf itmege kıldı zuhûr

Yohsa birdür mutlak otuz iki nûr

305-Yohsa gök dokuzdürür ver birdürür

Ârif ol anla ki nâzik yerdürür

Eser, mesnevi tarzında yazılmış olup vezin olarak, fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün kullanılmıştır. Hurufiliğin gereği bazı işaretler de eserde sık sık yer almaktadır. Bu işaretler ve hangi anlamlara geldiği Hacı Yılmaz'ın çalışmasının önsözünde anlamlarıyla beraber gösterilmiştir (Yılmaz, 2000a: 95).

Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Gülbaba'nın düşüncelerini mısralara dökerken fazla zorlanmadığını görmekteyiz. Söyleyiş kolaylığının diğer bir tezahürü de karmaşık gibi görünen Hurufilik işaretlerini didaktik bir yorumla sunmasıdır. Eser, altmış sayfadır.

2.4. Gülbaba'nın edebi kişiliği

Gülbaba Hurufi bir şâirdir. Esas itibarıyla Hurufilik yine bir tasavvuf ekolüdür denilebilir. Ancak Gülbaba'nın eserlerini anlamak için Hurufiliğin esas ve ilkelerinin iyi bilinmesi zarurudur.

“Hurufi” kavramı, harf'in çoğulu olan Huruf'tan türetilmiştir. Sözlükteki anlamı “harflere tabi olan, harflerle uğraşan” demektir. Hurufiliğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Çok eskiden beri tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış, sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle “Huruf ilmi” adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurufiliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milattan önce IV. ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-Gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir. İslam düşüncesinde de hicri II. yüzyıldan itibaren harflerle ilgili çeşitli bâtinî yorumlar yapılagelmiştir. Bu yorumlar daha çok tasavvuf alanında görülmesine rağmen, tefsir ve İslam felsefesi alanlarında da kendini göstermektedir (Ballı, 2011: 32).

Rıfkı Melûl Meriç'e göre Hurufiliğin bilinen ilk şekli, mutasavvıflar tarafından yazılıp tasnif edilmemiş bir takım işaretlerden ibaretti (Meriç, 1936: 2). Mısır'da Hz. Musa'dan evvel Kıptîler sihir ve tılsımla uğraştıkları gibi, Nebâtî, Keldânî ve Süryânîlerden ibaret olan Babil halkının da bu ilimlerle uğraştığı ve eserler meydana getirdikleri bilinmektedir (İbn Haldun, 2013:1).

İslam Dünyası'nda Hurufiliği bir inanç sistemi, bir fırka halinde yayan Esterabadlı Fazlullah-ı Hurufî'dir. Eski devirlerden beri batını akidelerin kök saldığı İran'da kendi fikirlerini bu batını metotlarla kurmaya çalışmış olan Fazlullah-ı Hurufî, Batıniyye'den Şeyh Hasan-ı Cûrî (ö.743/1342-3) ve onun halifelerinin tesiri altında kalarak fırkasını kurmuştur. Fazlullah, Batınilerin te'vil metotlarını en iyi bir şekilde değerlendirerek, harflerin önemini ve onların sayılarla olan münasebetlerini ortaya koymuş, dinî emir ve hükümleri Arap ve Fars alfabelerindeki yirmi sekiz ve

otuz iki harfe bağlamıştır. Allah'a ait sırların harf ve sayılarda gizlendiği kabul edilen manalarını çözmeye çalışmış, gelecekteki hadiseleri önceden keşif için faydalanılan ulum-i garibe ve ulum-i harfiye yanında ilm-i hurufun esaslarını ortaya atarak bu bilgiyi orijinal bir şekle sokmuştur (Bausani, 1971: 357-361).

Fazlullah-ı Hurufî, yaptığı rüyâ tabirleriyle büyük şöhret kazanmıştır. Kurduğu Hurufîlik fırkası kısa bir zamanda İran'ın her tarafına yayılmıştır (Gölpınarlı, 1989: 7). Fazlullah Arap Alfabeti'ndeki yirmi sekiz harf yerine Fars Alfabetindeki otuz iki harfi esas almıştır. Gördüğü bir rüya üzerine Timur'u "ayin-i cedit" dediği görüşlerine davet etti. Ancak fikirleri şeriata aykırı görüldüğünden Timur tarafından tutuklanması emredilmiş ve Alıncak Kalesi'nde yapılan muhakeme sonunda, Timur'un oğlu Miran Şah (1404-1407)'in emriyle (796/1394)'de boynu vurularak katledilmiştir (Beyât, 1357: 5). Fazlullah sufi bir hareketin lideri olmasının yanında yeni bir dinî hareketin kurucusu da olmuştur. Kendisine ilahî bir sırrın geldiğini iddia eden Fazlullah, bu sırrı açıkladığı 1387'de kendi fikirlerinin ana kaynak kitabı olan ve Kur'an'a karşılık olmak üzere kaleme aldığı meşhur eseri Cavidanname'yi yazmıştır (Bausani, 1971: 357-361).

Fazlullah için rüya, vahiyden sonra önemli bir bilgi kaynağıdır. Hz. Peygamberin ölmesiyle vahiy kapısı kapanmıştır. Ama ona göre salih rüya kapısı hala açıktır. Böylece Fazlullah rüya yoluyla ilahî feyze ulaştığına inanmıştır. Ona göre, hiçbir peygambere vahiy ve ilham yoluyla aşikâr olmayan hakikat ve sırlar, rüya yoluyla kendisine aşikâr olmuştur. Fazlullâh'a göre, İslam mutasavvıflarının da belirttiği gibi, Allah gizli bir hazine (kenz-i mahfi) olup; her şeyin hakikati, mevcudiyeti ve ruhu ise, seslerdir. Varlığın ilk zuhuru sesle olmuştur. Ses, gayb âleminden şehadet âlemine gelen her varlıkta mevcuttur. Hz. Muhammed 28 harfle konuşmuştur, Arapça'da 28 harf vardır ve Kur'an bu harflerden meydana gelmiştir. Fazlullah da Cavidanname'yi, 32 harften oluşan Farsça alfabe ile yazmıştır. Böylece ses, söz ve harf üçlüsüne sayı da katılarak, harf ve sayı arasındaki ilişki kurulmuş olur. Bundan sonra Fazlullah, bütün dinî hükümleri, 28 ve 32'nin kombinasyonlarıyla kurduğu anlatımlarla açıklama gayretine girişmiştir. Cenâb-ı Hak insanın yüzünde tezâhür eden bir kelâmdır. Bu kelâmın unsurlarında da bir sayı değeri vardır. Böylece bütün varlıkların asıl unsuru olan 28 ve 32 kelime-i ilahîyi insan yüzünde görmek mümkündür. Aslında Fazlullah'ın görüşlerinin belirgin özelliği, Allah'ın tecellisi olarak algılanan insanın ilah derecesine yüceltilmesidir. Kullanılan sayı ve harf kombinasyonları bu yüceltmenin doğruluğunu ispatlamaya yarayan sırlardır. Hatta Hurufîlik etkisinden kurtulamayan şair Nesimi, "Tanrı Adem oğlundan başkası değildir" diyecek kadar ileri gitmiştir.

Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra, onun görüşleri Doğu'da Hindistan içlerine, Batı'da ise Anadolu ve Balkanlara kadar yayılmıştır. Özellikle Batı'da yayılması daha çok Bektaşilik üzerinden olmuştur. Hurufî halifeleri XV. yüzyılın başından itibaren Tebriz ve Halep yoluyla Anadolu'ya gelerek propagandaya başlamışlar ve inançlarını tasavvuf, vahdet-i vücûd ve ilm-i esrar-ı huruf gibi daha önce mevcut olan fikir ve inançlar içinde gizleyerek yaymaya çalışmışlardır. Çelebi Sultan Mehmed ve oğlu Sultan Murad zamanında başlayan Hurufî etkisi Fatih Sultan Mehmet döneminde saraya kadar ulaşmış, genç padişah bile bir ara bu harekete meyletmiştir. Durumun vehametini gören vezir Mahmud Paşa'nın ulemayı uyarması üzerine Fahreddin-i Acemî, Hurufîlerin cezalandırılması konusunda padişahı ikna etmiş, bunun üzerine yakalanan Hurufîler Edirne'de öldürülmüştür. Bunun gibi cezalandırmalar Hurufîleri yıldırmamış ve onlar gizliden gizliye faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Hurufîliğe göre kainat üç devre üzeredir: Nübüvvet, İmamet ve Uluhiyyet. Nübüvvet Hz. Adem'le başlayıp Hz. Muhammed'le sona ermiştir. Bundan sonra Hz. Ali ile İmamet devri başlamış ve 11. İmam Hasan el-Askerî ile bitmiştir. Mehdi olan Fazlullah-ı Hurufî'nin ortaya çıkması ile de Uluhiyyet devri başlamış olup ondan önceki bütün nebiler ve imamlar onu müjdelemiştir. Hurufîliğin amacı, insanı dolayısıyla da Fazlullah'ı ilahlaştırmaktır. Diğer iki devirde nasıl ki Hz. Muhammed

Turkish Studies

ve İmamlar kainatın göz bebeği ve hakimi ise Uluhiyet devrinde de Fazlullah öyledir. Fadlullah bu yüzden Hurufilerce Fadl-ı Yezdan, Fadl-ı Subhan, Fadl-ı Feyyaz, Fadl-ı Kerim, Fadl-ı lemyezel, Fadl-ı layezal, Fadl-ı Hay olarak da isimlendirilerek ilahlaştırılır. Fazlullah yazdığı Cavidanname isimli eserine de uluhiyet sıfatı yüklemeye çalışmıştır.

**Şekil 1-Bu insan sureti Hurufilerce
Fazlullah Hurufi'yi yüceltmek için çizilmiştir.**

Resmin alt kısmında şu beyit yazılıdır:

Adem-i ân-ı levh-i vücûd âlemest

Fadl-ı Hak mestur vech-i Ademest

(Adem'in vücudunda bir âlem vardır

Fadl-ı Hakk (Fazlullah) Adem'in yüzünde gizlidir.

Ayrıca o, Kur'an-ı Kerim'de geçen ne kadar "Fadl" kelimesi varsa hepsinin kendisini işaret ettiğini iddia etmiştir (Yüksel, 2017). Fadlullah öldükten sonra Hurufiler bu tarz fikirlerinden dolayı devlet tarafından takibe alınarak sıkıştırılmışlardır. Halifelerinden şair Nesimi Halep'te yakalanarak öldürülmüş, diğer bazı halifeleri ise, Suriye, Irak ve Anadolu'ya sığınmışlar ve özellikle Rumeli'yi kendilerine mesken edinmişlerdir. Haririzade Muhammed Kemaleddin Efendi, "Tıbyânü'l-Vesâilî'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik" isimli eserinin Bektaşilik Bölümü'nde, A'lâ'nın Hacı Bektaş'ın torunları arasındaki ihtilaf ve kavgaları fırsat bilerek Bektaşiler'in arasına sızarak Hurufilik fikir ve esaslarını sır diye onlara aşıladığını söylemektedir (Haririzade, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi. 430-432). Aliyyü'l-A'lâ'nın Bektaşî Tekkesi'ndeki konumu ve etkisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla beraber, onun Kıyametname ve Tevhidname adlı eserlerinin bir kısım Bektaşî Tekklerinde okutulduğu bilinmektedir. Öte yandan Bektaşilerin tamamının Hurufiler meylettiğine dair iddialara karşı reddiye olarak yazılmış Alevi-Bektaşî eserleri de mevcuttur. Buna karşılık Bektaşilerin bir bölümünün Hurufiliğe meylettiği, Hurufilerin de Bektaşilik maskesi altında faaliyet gösterdikleri bir gerçektir (Yüksel, 2017).

Hurufilik birçok tarikat erbabı üzerinde tesirli olmuş, hiç Hurufî olmayan şairler bile manzumelerinde Hurufiliğe ait kelime ve istilahlara kullanmışlardır. Aslında bütün mutasavvıflar harflerin esrarına inanmış, harflerin ve noktanın faziletini hemen hepsi kabul etmiştir. Özellikle bütün batınî tarikatların akidelerini içinde barındıran Bektaşilikte, bu etki açık bir şekilde kendini göstermektedir (Yılmaz, 2000a: 96). Harputlu Hoca İshak efendi Sultan II. Mahmud döneminde alevlenen ve Karyağdı Sultan Dergâhı Postnişini Mehmed Necip Baba'nın Hurufilerin temel eserlerinden olan "İşknâme" adlı eseri bastırmasıyla doruğa çıkan Hurufilik-Bektaşilik tartışmalarının ardından Hurufiliğe karşı yazdığı eserinde onları dinsiz olarak niteler. İshak Efendi'ye göre, Hurufilik özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Bektaşiliği önemli derecede etkilemişlerdir. Hurufî inançları Bektaşiler arasında "sır" adı altında yayılmıştır. Hurufilik fikirlerini Bektaşî Tarikatına

Turkish Studies

aşlayan Fazlullah'ın müridi Aliyyü'l-A'lâ'dır. Bu şahıs 1400 yıllarını başında Anadolu'da dolaşmış ve Hurufilik propogandası yapmıştır (Hoca İshak Efendi, 1874: 3-4). Hurufilik, Anadolu ve Rumeli'de yayıldıktan sonra bu akideyi dile getiren çeşitli anlayışlardan bir hayli şair çıkmıştır. XVII. asır Bektaşî şairlerinden Viranî, şiirinde Fazlullah-ı Hurufî'yi ismen zikrederek onun yolundan gittiğini açıkça beyan etmiştir (Ballı, 2009: 42).

“Ârifâ Fazl-ı Nâim'in kuluyuz kurbanıyız
Mazhar-ı zât-ı kadîmin kuluyuz kurbanıyız
Fazl-ı Hakkın sırrına herkim ki âgâh olmadı
Kaldı zulmette vücudu şehrine şah olmadı”

Başlangıçta Hurufiliğin gizli ve azınlıkta kalan bir din olması amaçlanmamıştır. Ancak kendisine ait belli ayinleriyle belli bir dinî kurum olmasıyla bazı hükümdarları da kazanmayı ümit etmiştir. Ancak bunda başarılı olamamıştır.

Sonuç olarak Fazlullah'ın kurmuş olduğu Hurufilik'i, temelde vahdet-i vücud düşüncesine dayanan, içinde Ehl-i Sünnet ve Şiiilik'ten unsurlar barındıran, örnek aldığı batınî metotlar sayesinde varlığın birliğini ispat etmek için harfleri ve sayıları kullanarak orijinal yorumlar yapan, mehdici/mesihçi bir fırka olarak tanımlayabiliriz. Köprülü Hurufilik hakkında, İslam tasavvufu mukaddimatı üzerine oldukça acemice kurulmuş ve bu yüzden mütecanis bir felsefe sistemi halinden çıkarılarak, hiçbir felsefi ve ahlaki kıymeti ihtiva edememiş çocukça bir akideler mecmuası sayabiliriz, demiştir (Gölpınarlı, 1969: 143).

Fazlullah'ın görüşlerine bakıldığında onun kurduğu sistematığı tanımlamak ve çerçevesini çizmek oldukça zordur. Bunun nedeni onun görüşlerinin eklektik bir yapıda olması kadar orijinal taraflarının da bulunmasıdır. Ayrıca Fazlullah'ın öldürülmesinden sonraki süreçte takipçilerinin onun görüşlerine yaptıkları eklemeler de onun sistematığının anlaşılmasının zorluğuna zorluk katmış denilebilir.

Fazlullah eserlerinin hemen hepsi Farsça'nın Gürgen lehçesiyle yazmıştır. Bu eserlerin kimisi klasik Farsça'ya çevrilmiş kimisi ise özellikle Anadolu'da Türkçe'ye çevrilerek yaygın hale gelmiştir. Fazlullah'ın en önemli eseri Hurufiliğin temel esaslarının anlatıldığı Cavidannâme'dir. Bundan başka beş eseri daha vardır.

3. Yöntem

Nitel araştırma olarak planlanan bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi uygulanmıştır. Gülbaba anahtar kelimesini içeren akademik çalışmalar toplanmıştır. Ayrıca makalenin son aşamasında “Feyzname-i Misâlî Gülbaba” adlı risaleden doküman analizi yoluyla veriler elde edilmiştir. Bunu yaparken zaman zaman eserden alıntılar yapılmış, eserde geçen ayetlerin numaraları ve hadislerin kaynakları dipnot ya da metin içinde verilmiştir. Bulgular, kategori (tema)- kod sistemiyle ortaya konulmuştur. Çalışmanın kapsamı Gülbaba hakkında bilgiler ve adı geçen bu eserle sınırlandırılmıştır.

4. Bulgular

Bu bölümde “Feyzname-i Misâlî Gülbaba” veya daha kısa adıyla “Feyzname-i Gülbaba” adlı eserin içerik analizi yapılmış elde edilen bulgular kategorize edilmiştir.

Eserde dağınık olarak işlenmiş konuları altı tema ve bunlara bağlı alt başlıklara ayırmak mümkündür:

Tablo-1: “Feyzname-i Misâli Gülbaba” isimli eserde yer alan konuların tema-kod çizelgesi.

Hurufilk izleri	İnanç	Nasihah	İbadetlerdeki sırlar	Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali	Kur'an-ı Kerim'e atıflar
Hurufiliğın Sembolleri	Kainatın Yaratılış Sırları	İnsanın Kendi Özünü Bilmesi	Cuma Namazının Sırları	Hz. Ali'nin Büyüklüğü	-
Fazlullah-ı Hurufi'nin Ulûhiyyeti ve Eserlerinin Kutsiyeti	İnsanın Yüzündeki Sırlar	İbadet Yapmak	Beş vakit Namaz	Hz. Muhammed'in Üstünlüğü	-
		İlim Öğrenmenin Amacı	Hac		-
		Ahiret İçin Hazırlanma	Abdest		
		Mürşid-i Kâmile Bağlanmak	Kurban		

Eserin içerik analizi yapılırken yukarıdaki tabloda yapılan sıralama esas alınacak ve bu ana başlıklar altında alt başlıklar sunulacaktır.

4.1. Hurufilik İzleri

Hurufi bir şair olan Gülbaba'nın eserinde Hurufilik sembollerine ve temel esaslarına oldukça sık rastlanır. Gülbaba ve onun gibi Hurufi şairler şiirlerinde maksatlarını anlatmak için sık sık bu yolu seçmişlerdir.

4.1.1. Hurufilik Sembolleri

Gülbaba'nın eserinin içeriğinin iyi anlaşılması için bazı Hurufilik sembollerinin bilinmesi gerekmektedir. Gölpınarlı, çok rastlanılan bu şifre sembollerden çok az bir kısmını “Hurufi Metinleri Kataloğu”nda (Gölpınarlı, 1989: 7) vermiş olsa da bunlar metinlerdeki şifrelerin tam olarak çözülmesine yardımcı olamamaktadır. Bu konuda Usluer, “Hurufilik” isimli kitabında geniş bilgiler vermektedir (Usluer, 2009: 205). Ayrıca Usluer'in “Feyzname-i Misâli Neşirleri” isimli makalesinde de bu konuya geniş yer verdiği görülmektedir (Usluer, 2010: 300-302).

Bu bölümde eserden alıntılar yapılarak içerik analizi yapılacaktır. Gülbaba'nın kullandığı sembollerden en önemlisi ve eserde pek çok yerde “dem” şeklinde geçen kelimedir. Bu kelimenin ilk görünüşte Osmanlıcada kullanılan anlamıyla “nefes, ağız, koku ve vakit” anlamlarına geldiği düşünülürse de Hurufilerin bu kelimeyi Hazret-i Adem için kullandığı bilinmektedir (Usluer, 2010: 301):

69-Virdi sana nutk-ı demden nişan

Alleme'l-esma budur rûşen beyan

Turkish Studies

66- Ya'ni bî'dür demî hâkî ey yar

Bilesin olsan eger sen sana yar

84- Bî-nukatla beşdür ism-i Ademi

On ikiyle heft olur Fazl bu demi

83-Bî noktala beş olur ey demi

On ikiyle heftedür bil bu demi

253- Lâyık oldu Ademin mirasına

Anladın mı demin mirası ne

Hurufî felsefesinin temelini oluşturan Arap alfabesindeki 28 ve Fars alfabesindeki 32 harfin Farsçaları ki “bist o heşt” ve “si o do” dur, Hurufî metinlerinde şifre sembollerle gösterilen kelimelerin başında gelmektedir.

75- Yedi bist o heşt u sekiz si o do

Gösterür birdür velikin cümle bu

Eserdeki

14-Bildi çün yigirmi sekiz harfi ol

Pâ vü çâ vü jâ vü gâ'ya buldı yol

beytinde, Hurufiliğin sembollerinden sesleri esas aldığı bir örneğini görüyoruz. Burada Arap alfabesindeki 28 harfi kullanarak konuşan Hz. Peygamberin bunun yanında kendi nutkunda gelmeyen ancak Adem'in nutkunda gelen “pe, çe, je, ge” harflerine de ulaşmış olduğu ifade edilmektedir. Bilindiği gibi 28 harfin Hurufilikte özel bir yeri vardır. Yukarıda açıklandığı gibi Fazlullah Fazlullah, bütün dini hükümleri, 28 ve 32'nin kombinasyonlarıyla kurduğu anlatımlarla açıklama gayreti içinde olmuştur.

Gülbaba eserinde Hurufiliğin kurucu olan Fazlullah'a da atıflarda bulunur. O, şu beyitlerde Fazlullah'ın “Arşname” adlı eserinde söylediği besmelenin “be” sinin Adem'i gösterdiği fikrini ondan aynen aldığı göstermektedir:

64-Bî-i bismi'l-lahi'r-rahmani'r-rahim

Buyurur Arşname'de Fazl-ı kadim

65-Ya'ni bî'dür Adem-i hâkî ey yar

Bilesin olsan eger sen sana yar

66-Harf-i bî yî iledir yî yî ile

Üç yî mevcut oldu ya'ni bî ile

67-Hem cümelde bî ikidür ey zeki

Üç yî onardur olur otuz iki

Burada Misâlî, be harfinin bî (بی) şeklinde ye ile telaffuz edildiğini, ye harfinin de yî (بی) şeklinde yine ye harfiyle telaffuz edildiğini söyler. Durum böyle olunca be harfinin telaffuzunda, buna Hurufiler eczasında derler, ortaya çıkan iki harfin (بی) ve bunlardan ye'nin eczasındaki iki

harfin (بـ) ebcedleri (cümel hesabı) toplamı, son beyitte söylendiği gibi, 32'ye eşit olur (Usluer, 2010: 303).

Konuları Hurufilikteki harf ve sayılarla anlatma felsefesi, eserin neredeyse tamamını kaplamış durumdadır. Hemen her konuyu Gülbaba bir şekilde sayı ve harflere bağlayarak bir sonuca varır ki bu sonuç İslam'ın ibadet veya inanç kurallarından birini gösterir:

82-Bî cümelde yâ ile ey merd-i râh

On ikidür on iki hatt-ı güvâh

83-İki ecza ile on dördür ayan

Adem'ün on dört hattun eyler beyan

84-Bî nukatla beş olur ey Ademî

On ikiyle hifdehdür bil bu demi

85-Vardı bî hifdeh salâtn sırrına

Fehm kıl bî kimdürür hem sırrı ne

Bu dört beyitte anlatılmak istenen şudur: Be harfinin eczasındaki iki harfin (بـ) ebcedleri toplamı 12, iki harfle birlikte 14 olur. Bunlar 12 ve 14 hat mukabilindedir. Be harfinin eczasındaki iki harf, üç nokta (بـ) ve bu iki harfin ebcedleri toplamı 17'ye eşit olur ki hizada bir günde kılınan rekâtlar mukabilindedir (Usluer, 2010: 304).

Yine Hazret-i Adem'in yüzünde bulunan 14 hattın Kur'an'da bulunduğunu, bunu anlamak için Kur'an'a bakmanın yeterli olduğunu ifade ederken şu cümlelere yer verir:

905- Ya'ni on dört hatt-ı vech-i Ademi

Lafz-ı Kur'an'dan oku ey Ademî

Hadiste kendisi için sütün beyazdı denilen Hacerü'l-Esved ile yüzdeki hatlar arasındaki ilişkiyi yedi hattın süt ile beslenmesi ile açıklayan Misâli şu beyti söylemiştir:

633- Yedi hatt şîr ile bulur perveriş

Ma'ni-i nâzıkdürür fehm it iriş

Hurufilikte önem arzeden ve inanç esaslarını ve ibadetlerin kendisiyle açıklandığı 28 harf ve onun Kur'an'ın aslı olduğunu Gülbaba şu beyitlerle açıklamaktadır:

869-Asl-ı Kur'an bist o heştür ey civan

Elif u bî tâ-be-yî ez gaybdan

Yani Misâli, bu 28 harfi, elif, bî...yî'ye kadar diyerek özetlemektedir.

Gülbaba, Adem'de Allah'ın ilahi sırrı olduğuna inandığını, Adem'in sırtındaki (zahrındaki) nutfe (nokta değil) incisinin nokta ile benzerliğini kendince şöyle ifade etmektedir:

941. Adem'ün zahrında ey sahib-kemal

Dürr-i nutfe noktadır ez-zü'l-celal

Üç yüz altmış sayısı Hurufilikte ayrı bir önem taşımaktadır. Adem peygamberin vücudundaki uzuvların sayısını üç yüz altmış olarak kabul eden bu anlayışta birçok inanç ve ibadet

esaslarını bu sayıyla açıklama yolu turtulmuştur. Farsça 360 demek olan “si sad o şest” şifre kelimesi de bilinmesi gereken sembollerdendir. Bir konu başlığında bu sayı şöyle geçmektedir:

Der beyan-ı si sad o şest üstühan-ı Adem aleyhi’s-selâm.

Yine bu sayıyı ifade eden birçok beyte rastlıyoruz:

279- Üç yüz altmışçûnkim oldı istihvan

Üç yüz altmış kerre sana gaybdan

267- Bûl mesâbihte hadis-i hâtemî

Üç yüz altmış yedi udv-i demi

Hurufiliğin temel doktrinlerinden birisi de insana verdiği kutsiyettir. O, insanı kutsal ve Allah’ın bir tecellisi olarak görür. Hurufiliğe göre Cenab-ı Hak insanın yüzünde tezahür eden bir kelimedir. Bu anlayışın kurucusu Fazlullah’ın görüşlerinin belirgin özelliği, Allah’ın tecellisi olarak algılanan insanın ilah derecesine yüceltilmesidir. Kamil insan ise ilahî bir varlıktır. Her insan bu sırrın farkına vararak kamil insan derecesine erişmek zorundadır:

495- Başdan ayağa kelamullahsın

Gel okı kim mazharullahsın

799- Cümle-i âlem bedendür can sen

Hep sadefdür lü’lü-i umman sen

Misâlî Gülbaba eserinde bir çok inanç ve ibadet esaslarını bazı rumuz ve Hurufatla açıklamaktadır. Aslında İslam’ın özüne aykırı olmayan ve fakat anlatım ve metot farklılıkları içeren eserde namazla ilgili beyitlerde namazın beş vakit oluşun hikmetini sayılarla aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

375- Hem niçün beş oldı her gün nemaz

İste hakdan olasın tâ ehl-i râz

376-Oldı beş melfûzullah ey civan

Beş anınçundur nemaz ez ğaybdan

379-Elif ve bi çünki demdür ey yar

Beşde ânınçün nemaz itti karar

381-Ol cihetden beşe kıldı ey hemâm

K’aşikâra ola fazl-ı la yenam

4.1.2. Fazlullah-ı Hurufi’nin Uluhiyeti ve Eserlerinin Kutsiyeti

Gülbaba eserinde, Hurufiliğin birçok esasını ve öğretisini başarılı bir şekilde uyguladığı gibi kurucu olan Fazlullah’a da atıflarda bulunur. Bütün Hurufi şailer gibi Gülbaba’da da Hurufiliğin kurucusuna aşırı bir tazim ve hürmet beslediği, hatta onu gönlünde çok üstün bir yere koyduğu açıkça görülmektedir:

65-Bî-i bismi'l-lahi'r-rahmani'r-rahim

Buyurur Arşname'de Fazl-ı kadim

Hurufî şairler kendilerine Hurufiliğin kurucusu Fazlullah'ın Hurufiliğin temel esaslarını koyduğu "Câvidânnâme" adlı eserini örnek ve yegâne kaynak olarak almışlardır. Öyle ki açıklayacakları ve zor anlaşılacağını düşündükleri şeyleri açıklarken mutlaka bu esere atıf yaparak fikirlerini güçlendirmek amacı gütmektedirler:

1047-Cavidan-ı namedendür bu beyan

Var mahallinde taleb kıl ey civan

260- Cavidandür cavidandür cavidan

Ba hezeran hûr u gılmändür cinan

Gülbaba yaptığı açıklamaların yeterli olmadığını düşündüğü durumlarda okuyanın daha iyi anlaması ya da daha fazla bilgi alması için onu "Cavidannâme" 'ye yönlendirerek bu eserin kadrini ortaya koymaktadır:

570- Bunlar ile gerçi hasıldur murad

Cavidan iste dilersen ger ziyad

571- Bahr-ı a'zam cavidandür cavidan

Ânın ırmağdür ol iki revân

"Cavidânnâme" ve "Arşnâme" isimli eserler Fazlullah'ın Hurufilik üzerine yazdığı en önemli eserlerdir. Aslında "Arşname, Cavidannâme" nin mazum şeklidir. Her iki eserde Hurufilerin kaynak eserleridir. Bunlar hakkında Gülbaba şöyle der:

572- Gerçi ben anlara ırmakdur didim

Hazret-i Câyida nisbet söyledim

573- Yohsa her birisidür bahr-ı muhit

Fehm ider bu sırrı erbab-ı basit

Bu beyitlerde Gülbaba bu iki eser için onlar birer ırmaktır benzetmesini yaptıktan sonra bu methin onlar için az olduğunu her ikisinin de birer ilim deryası olduklarını vurgular.

Gülbaba eserinde Kuran'dan alınmış olup Hurufilerce Fazlullah'a işaret ettiği kabul edilen "men indehû ilmü'l-kitâb" cümlesini Mesnevi içerisinde birçok yerde kullanmıştır.

837- Dinle ez men indihî ilmü'l-kitab

Ref ola gönlün gözünden tâ ki hâb

Burada sözü edilen kişi Fazlullah değil Hızır aleyhisselamdır. Ayetin mealinden bu açıkça görülmektedir. Burada bir tayy-i mekân olayı söz konusudur. Hızır (a.s)'a Allah'ın verdiği ilm-i ledün, Allah'ın katından bir gizli ilimdir. Allah muhakkak ki herşeye kadir. Bir tarafta cinlerden bir ilme sahip olan ifrit, öbür tarafta insanlardan bir ilme sahip olan Hızır (a.s) vardır. Hızır (a.s), Hz. Süleyman devrinde de Hz. Musa devrinde yaşadığı gibi şimdi de vardır. Başlangıcının ne zaman olduğu bilinmemekle beraber bütün devirlerde yaşadığı bilinmektedir. Ayetin anlamı aynen şöyledir:

“Kitaptan ilmi olan kişi (Hızır A.S): “Ben onu, sen gözünü açıp kapamadan önce sana getiririm.” dedi. (Süleyman A.S) böylece onun yanında (önünde) durduğunu görünce: “Bu Rabbimin bir fazlıdır (lütfudur), ben şükredecek miyim yoksa küfür (nankörlük) mü edeceğim diye beni imtihan etmek için.” dedi. Ve kim şükrederse sadece kendi nefsi için şükreder. Ve kim küfrederse o taktirde muhakkak ki benim Rabbim Gani'dir, Kerim'dir.” (Neml/40).

4.2. İnanç

Gülbaba eserinde değişik yerlerde inanç esasları ve yaratılış sırları hakkında bilgiler verir.

4.2.1. Kainatın Yaratılış Sırları

Elimizde bulunan nüshanın ilk 240 beytinde Hurufiliğin esası olan vücud-ı mutlak konusu ele alınmış Hz.Adem'in vücudundan hareketle yaratılış sırları ortaya konulmaya çalışılmıştır:

12-İrmezsen ger hâtemin esrarı ne

Anlamazsın Adem'in esrarı ne

Gülbaba yaratılışın yedi gününü tahlil eden bir beytinde şu ifadeleri kullanır:

429- Yedi günün saati ey merd-i din

Anla seksen dört olur bilgil yakın

Burada seksen dört saat olan şeyin, her biri on ikişer saat olan yedi gündüzün saatleri toplamı olduğu gayet açıktır.

Ana rahmine düşerek insanı oluşturan nutfe ile Kuran'ın harflerini dolayısıyla Kuran'ı oluşturan “nokta” arasında karşılaştırma yapılan beyitlerden birinde, harfin temeli olan “nokta”nın da Kuran'ın üzerine indiği yani Kuran'ın özü olan 7 harfe işaret ettiği söylenir. Söz konusu beyit şöyledir:

952-Lafz-ı nokta çâr harf u se nukat

Oldı hem derk eyle ânı bî-galat

Gülbaba, eserinde sözlü bilgilere dayanan konulara da yer verir. Örneğin o, yaratılışla ilgili rivayetlerde geçen bir haberden hareketle Hz.Adem'in baş ve alnının Kâbe toprağından, sırt ve göğsünün (sadr ve zahrının) Kudüs toprağından yaratıldığı söylemektedir:

597- Kudüsdendür sadr u zahr-ı Ademin

Bu iki yer efdalidür âlemin

Gülbaba, Allah'ın Hz. Adem'e dünyadaki nesnelere isimlerinin tamamını öğretmesini ifade eden “Alleme'l esmâe küllehâ” (Bakara/31) ayetine atıf yaparak insanın yaratılışta bir şey bilmediğini ancak Allahu Teâla'nın eşyanın isimlerini insana öğretmesiyle insanın bilgi sahibi olduğunu belirtmektedir:

661. Alleme'l-esmae külden açdı rah

Adem u hâtem görüdü ez ilah

Yaratılış sırlarına eremeyen insanların büyük bir hüsranda olacağını söyleyen Gülbaba, yine Kur'an-ı Kerim'in Muhammed Suresi 47. ayetine atıfta bulunarak, “Artık kâfirlerle karşılaştığınız zaman onları güçsüz (zayıf) bırakıncaya kadar boyunlarını vurun”, ayetinin muhatabı olarak yaratılışının sırrına ulaşamayanları kastetmektedir:

401. Hilkate şol kim ki pes bulmaya yol

Olur elyak emrile bu katle ol

Misâli, eserinin 303 -325. beyitleri arasında gökyüzünün yaratılışı ve bundaki hikmetlerden bahsetmekte ve muhataplarına gökyüzüne marifet gözüyle ve ibret nazarıyla bakmalarını tavsiye etmektedir:

338- Ay u gün yıldız menazil asuman

Ma'rifet gözüyle bak sensin hemân

İslam inancına göre kâinatın yaratılışı altı günde olmuştur. Bu gerçek Kur'an'da apaçık ifade edilmiştir: "Gerçekten sizin Rabbiniz, altı günde gökleri ve yeri yaratan, sonra arşa istiva eden Allah'tır..." (A'raf/54). Buradan hareketle Gülbaba dünyanın yaratılışının altı günde olduğunu ifade etmiş ve bunu yine harfler ve sayılarla açıklamıştır:

425- Altı günde halk olupdur dir cihan

Ya'ni kâf u nun üçer harfdür ıyan

426- Altı harfın her biri bir gün didi

Mustafa sultan-ı din sermedi

427- Niçün altı günde halk oldı cihan

İsterisen idelim Hak'dan beyan

428- Altı günde dimenin manası ne

İresin tâ saatin manisine

29- Altı günün sâati ev nev civan

Yetmiş ikiden virir sana nişan

4.2.2. İnsanın Yüzündeki Sırlar

Hurufiliğin kurucusu Fazlullaha göre harfler insan vücudunda tezahür eder. Özellikle insan yüzünün herbir bölümü bir harfi ve ona karşılık gelen sayıyı belirtir. O, dinin diğer hükümleri olan namaz, oruç, kurban ve hac gibi hükümleri bu şekilde harflere ve sayılara tatbik etmiştir. Yani tüm hükümler insan yüzünde bu harf ve sayılarla mevcuttur. Fazlullah, Cennet ve Cehennemi bile bu yöntemle açıklamaya çalışmaktadır (Yüksel, 2017).

Şekil 2-Bektaşilikte Suret-i insan temsili

Resimde üstte: Mazhar-ı nûr-ı Hüdâ mihrâb-ı esrâr-ı Ali

Altta: Pîr-i erkân-ı tarikat Hacı Bektâş Veli

Ortada: Hak Ali, ibaresi simetrik olarak yer almaktadır

Gülbaba, insan yüzündeki bu sırta Hz. Muhammed'in Mirac'da eriştiğini belirtmekte ve Allah'ın zatının aslında insanda var olduğunu ileri sürmektedir. Esasında bu görüş Hurufiliğin temel esaslarından birini teşkil etmektedir. O, Kur'an'daki lafızların ebced hesabıyla Adem peygamberi gösterdiğini söylemekte ve insanın yüzündeki hatların aslında Kur'an'ın bir yansıması olduğunu iddia etmektedir. Özellikle burada "seb'a'l-mesânî" sözünün seçilmesi dikkat çekicidir. Çünkü bu kavram, Ku'an'ın özünü ifade ettiği konusunda görüşler vardır. İslam tefsir geleneğinde Fatiha suresiyle özdeşleşmiş olan bu kavram, Kur'an'da Hicr suresinin 87. Ayetinde "seb'an mine'l-mesânî" şeklinde geçmektedir. "Seb" kelimesi, Arapça'daki yedi sayısına karşılık gelmektedir. "Mesânî" kelimesine gelince, Arapça'da kıvrılmak, bükülmek, katlanmak veya tekrar edilmek suretiyle ikilenen yahut başka bir şeyin eklenmesiyle desteklenen herhangi bir şeye "mesnâ" denilmektedir. Hurufilikte ise, insanın yüzünde "hutût-ı ümmiyye" denilen ve iki kaş, dört kirpik ve saçtan oluşan yedi siyah hat olduğu kabul edilmiştir. Yine aynı gelenekte adına "hutût-ı ebiyye" denilen ve erkeklerin ergenlik çağına özgü yedi hattının daha olduğu ileri sürülmüş ve bu yedili hatların, Fatiha'nın yedi ayetine ve yedi ismine tekabül ettiği savunulmuştur. Farklı görüşler arasında, özellikle Hurufi yaklaşımı anımsatan harf formülasyonlarına dayalı yorumlar ile surenin iki kez indiğini ileri süren görüş çok fazla bir değer taşımamaktadır. Fatiha'nın, namazların her rekâtında tekrar edilmesinden ve kendisiyle Allah'a övgüde bulunulmasından ötürü bu vasıfla anıldığını dile getiren görüşler daha makul gözükmektedir. Zira, mü'min kıldığı namazının her rekâtında Fatiha suresini tekrar etmekte ve böylece hem Rabbine sena ve övgüde bulunmakta ve hem de dua etmiş olmaktadır (Öztürk, 2006).

308- Sure-i seb'al-mesandür suretin

Mahzen-i kenc-i nihandır suretin

905- Ya'ni on dört hatt-ı vech-i

Lafz-ı Kur'an'dan oku ey Ademi

Turkish Studies

22- Leyletü'l-Mi'racda Yezdanı ol

Bu yedi hattıyla gördü ya'nî ol

142-Hatt-ı enf u hatt-ı ârız hatt-ı lebb

Yedi hatdür kim bulardür hatt-ı ebb

299- Yedi gök yedi hatt-ı demdürür

K'ol hakkın esrarına mahremdürür

Gülbaba eserinin ilk bölümünü insan yüzündeki sırlara ayırmış ve bu anlatımı eserin başından 213. beyite kadar devam etmiştir:

213- Zâhir oldi anda ki sırr-ı nihan

Adem'in vechin temam ittik beyan

4.3. Öğüt ve Tavsiyeler

Misâlî Gülbaba Feyzname'sinin önemli bir bölümünü öğüt ve tavsiyelere ayırmıştır. Zira, tarikatlar insanları Allah'a yaklaştıracak tavsiyeler ve yaşam tarzları sunan yollardır. Eserde, özellikle mısra sonlarında “ey püser(ey oğul) , ey yâr, ey hakîm, ey dilr (cesur), ey civân, ey zeki, ey yigit, ey merd-i râh (yolun yolcusu), ey nîku (güzel, hoş kişi), ey serfirâz (başını yukarı kaldıran, yükselten. Benzerlerinden üstün olan) , ey kân-ı genc (hazine sahibi), tâlibâ (ey ilim talebesi), ehl-i temiz, ey din erî, şâh-ı mülk-i din, ey tâlib-i dîdâr-ı Rab, ey pürhüner” gibi ifadelerle bir sohbet havası yaratılmakta hem de bu seslenişlerle muhataplarını yüceltmekte ve onların ne kadar büyük ve kıymetli bir yolun yolcuları oldukları hatırlatılmaktadır. Bu yöntem, Bektaşiliğin diğer bazı kaynaklarında da oldukça sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak dikkatleri çekmektedir. Zira Bektaşilik eserlerinin çoğu dervişlere nasihat ve bilgi vermek için kaleme alınmış eserlerdir. Diğer tarikatlarda da durum aynıdır.

4.3.1. İnsanın Kendi Özünü Bilmesi

Eserde özellikle kişinin kendi özünü bilmesi ve bunun farkında olması öğüt ve tavsiye edilmektedir. Peygamberin, “Kim nefsini bilirse, Rabbisini bilir.” (el-Kârî, 2001: 350) hadisinden hareketle insanın kendi özünü bilmesi tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyeler Yunus Emre'de görülen “Beni ben de demen bende değilem, bir ben vardır bende benden içeru ” anlayışıyla neredeyse aynıdır. O da kendi özünü bilmenin içindeki büyük gücü ve varlığı bilmek olduğuna vurgu yapmıştır. Gülbaba'nın bu konudaki beyitleri şöyledir:

790- Sen özünden bî-haber der hâb sen

Felek-i nevha girmedin ğark-ı âb sen

123- Pes nice bilmek gerektir nefsi ta

Nefsi bilmekle biline Hüda

1026-Bulasın sen hem sana yar olasın

Kendi sırrından haberdar olasın

Gülbaba, kendi özünün farkında olmayan kişinin bir hayvandan farkının olmayacağını, ahirette Rabbine kavuşamayacağını ve cehalet tufanında savrulurak helak olup gideceğini ifade ile şu beyitleri söylemektedir:

Turkish Studies

- 502- Ademi idrak iden insan olur
 Şol kim idrak itmedi hayvan olur
 79- Anlamazsan ger seni ez zat-i pak
Cehl tufanında olursun helak

O, nefsini bilen Rabbine kul olan insanın çok değerli olduğunu, insan-ı kâmil olduğunu ifade etmek için şöyle der:

- 928- Ârif-i Rab ârif-i nefis olur ol
 Olurum bunun gibi insana kul
 504- Ânın için kim kemal insandadır
 Nutk u akl u fehm ü idrak andadır

Eserinde insan odaklı beyitlere çokça yer veren Gülbaba, insanın bu dünyada bir imhihan geçirdiğini ve bunu başarmanın elinde olduğunu ima ederek bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini şayet kaçırırsa nelerden mahrum nelere düşürüleceğini ve Şeytan'ın kendisini doğru yoldan alıkoyarak bunları yaptırdığını aşağıdaki beyitlerde dile getirmektedir:

- 792- Hızır iken sen teşne olmak ey civan
 Ayb ola aç aynını Hak'dan utan
 794- Morde olmak İsa'ya olmaz reva
 Kadrini bil cevher ol düşme pa
 349- Ademi hatemden i'raz itti kim
 Şöyle bil kim oldürür div-i racim
 796- Padişah iken geda hal olasın
 Şems iken çün zerre pa mal olasın
 793- Çeşme-i âb-ı hayat iken niçün
 Zulmete düşüp yürürsen ser-nigûn
 795- Katreye muhtaç olasın bahr iken
 Yatağın gülzâr iken ola diken
 797- Dive kul olmak Süleyman ola ar
 Ademî ol olma çün div ehl-i nar

4.3.2. İbadet Yapmak

İslam'ın temel ibadetleri eserde yer yer zikredilmekte ve bunların faziletlerine ve gerekliliklerine tavsiye niteliğinde sözlerle vurgu yapılmaktadır. Özellikle namaz, oruç, hac gibi temel İslam esasları eserde değişik yönleriyle ele alınmıştır. Allah'a ibadet edenlerin kavuşacakları nimetler etmeyenleri bekleyen azaptan bahsedilen beyitler şunlardır:

- 92-Çün salâtından haberdâr olasın
 Ârif-i dîn merd-i esrar olasın

- 1034-İylesen sâlih amel pes iktisâb
 Ola ba'de ez mevt tâ kim kâmyâb
- 1036-Bî amel olan ziyan iyler ziyan
 Akıbet hûr u cemil olur inan
- 1037-Lâyık olmaz rahmete Yezdan'dan
 Çıkmıyıya tâ ebed nirandan
- 369-Sûdî yok zirâ mücerred bilmenin
 Ecri bi haddır nemaz kılmanın
- 370-Aşık olmakdır Hakk'a kılmak nemaz
 Aşık-ı hak isen iyle pes niyaz
- 385-Nokta izasında oldu beş nemaz
 Ömrün oldukça rüşen pes kıl niyaz

Buradaki son iki beyitte geçen niyaz kelimesinin yine namaz anlamında kullanıldığını görüyoruz. Zira Türkçe'de dua etmek, yalvarmak anlamına gelen deyimsel ifade niyaz etmek şeklindedir. Oysa burada niyaz kılmak ifadesi namaz kılmak olarak eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla niyaz etmek ve namaz kılmak farklı iki ibadet şekli olarak verilmiştir.

4.3.3. İlim Öğrenmenin Amacı

Aşağıdaki beyitlerinde Gülbaba, ilmin, ilim öğrenmenin ve ilimle amel etmenin fazilet ve önemini açıklamaktadır. O, Allah'a vasıl olmanın yegâne yolunun ilimden geçtiğini:

- 254- Adem'in mirası ilmidür ey yar
 Bul ânın mirasını cehd iyle var
- 255- Adem'in ilmin çü hasıl iyledin
 Kendüni Yezdan'a vasıl iyledin
- 343- Ben beni bildim deyü aceb eyleme
 Diline her ne gelürse söyleme
- 344- Anladın mı seni kimdür yaradan
 Çün bilesin gide sensin aradan
- 352- İlmi bilmekten garaz oldur ki sen
 Amil olup taatinde olasın

Burada Allah dostlarının farklı kelimelerle aynı anlamları ifade ettiklerine şahit olunmaktadır. Zira, Yunus Emre'nin de ilim öğrenmenin amacını açıklarken Gülbaba ile paralel düşüncelere sahip olduğu açıkça görülmektedir:

İlim ilim bilmektir
 İlim kendin bilmektir

Sen kendini bilmezsin
Ya nice okumaktır.

Okumaktan murat ne
Kişi Hak'kını bilmektir
Çün okudun bilmezsin
Ha bir kuru ekmeğdir.

4.3.4. Ahiret İçin Hazırlanma

İslami kitapların gerek itikatla ilgili olanları gerekse amelle ilgili olanları olsun hepsi de insanın bu dünyada geçici olduğundan, bir gün bu hayatın sona ereceğinden, insanın bu dünyada yaptığı bütün amellerden bir gün mutlaka hesaba çekileceğinden bahseder. Esasında insanın dünyada bulunmasının sebebi ahirete hazırlıktır. Bu hazırlığı iyi yapanlar Kur'an'ın ifadesiyle kurtuluşu erecek yapamayanlar ise ebedi hüsrana uğrayacaklardır. Bunun için peygamberin “ölmeden önce ölünüz” (el-Aclûnî, 2009: 29) yani ölüm gelip çatmadan evvel, şehvanî ve nefsanî hislerinizi terk etmek suretiyle bir nevi ölü gibi olunması tavsiyesine uyarak bu düşünceleri kapsayan beyitlerinde Misâli şöyle der:

1027-Kime mazharsın seni sen bilesin

Bunda hem ölmezden evvel ölesin

354- Çün mead u mebde' in hakdır senin

Pes niçün tedbirin itmezsin ânın

410- Elde fırsat variken fevt iyleme

Zinde dilken canı der mevt iyleme

453- Lâm elifi kâf u nûnı anla var

Naci mahşerden olam dırsen ey yar

355-Zat ögöne yüz gerekdür varmağa

Hak yüzüne göz gerekdür bakmağa

357- Son pişmanlık sana sûd iylemez

Adem olan yerini od iylemez

4.3.5. Mürşid-i Kâmil'e Bağlanmak

Tarikat, insanı Allah'a yaklaştıran bir yoldur. İnsan zahiri ilimlerde bir üstada nasıl ihtiyaç duyarsa, nefis terbiyesinde de mutlaka bir üstada ihtiyaç duyar. İnsan tek başına nefisle nasıl mücadele edeceğini, ne yapması gerektiğini bilemez. Mürşit insana ödev verir ve ne yapmak gerektiğini söyler. Yani bir reçete yazar, kişi o reçeteyi uygularsa nefisle mücadelede başarılı olur. Reçeteyi uygulamadığı zaman bir fayda göremez. “Şeyhi olmayanın şeyhi Şeytan'dır” sözü tasavvuf erbabı arasında çok benimsenen bir sözdür. Mürşid-i kamiller Allah'ın yeryüzündeki emindirler. Onlarla beraberlikte çok hayır ve bereket vardır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun.” (Tövbe/119)

Bir şiirde şöyle denilmiştir:

Niceleri gittiler mürşid arayı
Arayanlar buldu derde devayı

Turkish Studies

Yüzbin okurısan akdan karayı
Mürşide varmayınca yol olmaz.

Tarikatın vazgeçilmez kurallarından olan mürşide teslimiyet ve tam bağlılık hakkında Gülbaba şöyle demektedir:

576- Gaflet itme iste bir sahib-i kemal
Bilesin âlemde kim neymiş kemal
578-Tutagör bir ehl-i fazlın damenin
Ta sana keşfide sırr-ı âlemin
690- Urvetü'l-vuskai tut zinhar ta
K'olmayasın râh-ı yezdandan cüda

Gülbaba nasihatlarını tamamladıktan sonra mahlasının da yer aldığı şu bitiş beytini söylemiştir:

1024- Ey Misâlî muhtasar kıl sözü var
Fehm ider her kim akli oldı ey yar

4.4. İbadetlerdeki Sırlar

Hurufiliğin genel özelliklerinden olan ve adına sır denilen olgu, Fazlullah'ın bütün dinî fikirlerine ortaya koymakta ve hatta gizlemekte kullandığı bir yöntemdir. O, ibadetlerinde sırlarlar dolu olduğunu düşünmekte ve bunları kendi geliştirdiği metot olan harf ve sayılarla açıklamaktadır. Ancak Gülbaba, Fazlullah'ın ibadetleri gizlemekte izlediği yoldan gitmemiş aynı metodoloji ile ibadetlerin sırlarını ve gerçekleri açıkça ortaya koymuştur.

4.4.1. Cuma Namazındaki Sırlar

Gülbaba'ya göre Cuma namazı önemli ve özellikli bir namaz olup sırlarla doludur. Hz. Adem'in yaratıldığı ve kendisine ruhun üflendiği gün olan Cuma günü bu özelliğiyle Gülbaba'da geniş yer bulmuştur:

395-Remz ile dimekdür Adem günüdür
Cum'ayı fehm itmeyenler dūnidür
401- Kim ki bilmez Cum'anın esrarını
Görmiyyedür hakkın didarını
394- Oldı demden kinâyet Cuma çün
Hak ana ayiynedür ânın için

Burada remz kelimesiyle Cuma'nın Adem'in günü olduğunu ifade etmektedir.

Cuma günü hatibin, hutbe vermek için minbere kılıç ile çıkması sünnetini şu beyitle açıklar:

398 Minhere şimşir ile k'eyler uruc
Hutbeye başlar hatib ider huruc

Dolayısıyla imam elinde kılıçla çıkararak aslında şöyle demek istemektedir: Cuma'nın hakikatine ulaşıncaya kadar, onun sırrına ulaşmamış kişiyi kır, yani öldür. Bu anlam şu beyitte geçmektedir:

402-Ya'ni kır dir şol ki Cum'a sırrına

İrmedi ta kim irince gavrına

404-Hükm-i ayetle kırılmakdır seza

Şol ki inkar iyleye budur ceza

Cuma namazının kılınış ve rekâtlarıyla ilgili bilgilerin verildiği şu beyitte yine sayı ve harf kombinasyonunun kullanıldığı görülmektedir:

439-Kâf ile nûn ya'ni dördür heman

Nokta-i nunun birin tarh it revan

Beyit, Cum'a günü kılınan farz rekâtlardaki sekiz teşehhüdün, kâf ve nûnun sekiz alameti mukabilinde olduğunu ifade etmek için söylenmiştir. Nitekim kâf harfinin eczasında (ف ك) üç harf ve bir nokta yani 4 alamet vardır. Nûn harfinin eczasında da (ن و ن) üç harf ve iki nokta yani 5 alamet vardır. İkinci mısradaki nûnun bir noktasını çıkarmamız söylendiğine göre, üç harf ve bir nokta yani 4 alamet olacaktır (Usluer, 2010. 306).

Cuma namazı için peygamberin bu namazın müminin aynası olduğunu söylediğini ifade eden Gülbaba, Cuma'nın dinin bütünlüğünü sağlayan bir namaz olduğunu işaret etmektedir:

391-Kıl taleb Cum'a salâtından haber

Din-i hakdır ta olasın mu'teber

392- Cum'aya ayine demişdür resül

Bilesin bu sırta idersen duhul

4.4.2. Beş Vakit Namaz

Eserde beş vakit namazla ilgili beyitler oldukça fazladır. Bu beyitlerde namazın nerede ve nasıl farz olduğu, rekâtları ve namazın içinde bulunan sırlardan bahsedilmektedir. Bu beyitlerden en önemli olanları buraya alınacaktır:

Miraç gecesinde namazın ilk olarak elli vakit iken, azaltılarak beş vakte indirildiği konusu şu beyitlerle ifade edilmektedir:

360-Mustafa'ya elli farz oldu nemaz

Anladın mı ne işarettir bu râz

36- Sonra tahfif istedi Yezdan'dan

Beşe geldi oku gel Rahman'dan

Namazın seferde ve sefer dışında nasıl ve kaç rekât olarak kılınacağı hususu aşağıdaki beyitlerde şöyle yer almaktadır:

362-Beş nemazı yine üç kısım iylede

Hem Hazer cem'a sefer ism iyledi

363-Oldı on yedi Hazer on bir sefer

Cem'a on beş oldu ez hem kârger

364-On yedi ile on biri cem' iyle var

Ta ola yigirmisekiz aşikâr

365-Mustafa'nın nutkı izhar iyleye

Hem nemâzın keşf-i esrar iyleye

4.4.3. Hac

Gülbaba, eserinin 587. beytinden 690. beytine kadar uzun bir bölümü hac ve haccın kural ve kaidelerine ayırmıştır. Bu durum onun düşünce ve inanç dünyasında haccın önemli bir yer tuttuğunun bir göstergesi sayılabilir. Bu beyitlerden bazıları aşağıya alınmıştır. Hacda Şeytan'ın taşlanmasını, Şeytan'ın insan yüzündeki hatları bilmemesiyle açıklayan Misâlî şu beyti söylemiştir:

668- Görmedi çün suret-i Havva'yı div

Başladı bâ hud'a u mekr u gariv

Şu beyitte ise haccın kaidelerinden biri olan Arafat dönüşü "beyne'l-alemeyn" denilen yerden süratle geçmeye atıfta bulunulmuştur:

643-Gel işit esar-ı beyne'l-alemeyn

Anlayasın ta rumuz-ı âlemin

Şeytan taşlamaktan bahsedilen aşağıdaki beyitte Şeytan'ın Allah'a isyan ettiğini bu yüzden de taş ile recm edilmesi gerektiği ifade edilmektedir:

666- Hilcate yol bulmadı çün ol racim

Recm idün dir ânı sengile kerim

4.4.4. Abdest

İslam'da ibadetlere başlamanın şartı olarak görülen ve insan beden ve ruhu için birçok faideyi içinde barındıran abdest de Gülbaba'nın eserinde kendisine yer bulan konular arasındadır. Bilindiği gibi abdest Kur'an'da emredilen bir temizliktir. Kur'an'da Allahu Teala: "Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da (yıkayın.)" (Maide/6) buyurmuştur. Bu ayet bu haliyle abdestin dört farzını da belirlemiştir. Ancak Gülbaba eserinde bunu, elin ve ayağın beş parmağıyla insan yüzündeki iki bıyık iki sakal bir saça nisbetle beş olarak zikreder. Bu varsayım insan yüzüyle ilgili Hurufiliğin de esaslarından biridir:

483-Gel beru sırr-ı vudûyu kıl taleb

Didi beş uzvı yumak gerek çalab

491-İsmullahdür bu beş uzvun senin

Anladın bildin mi hiç sırrın bunun

494-Yu dimekden bunları oldür murad

K'otuz iki fehm ola ey huş nihan

Hz. Muhammed abdest alırken fazladan bazı uzuvları da yıkamış ve bazı uzuvların yıkanmasını da üçer kere yapmıştır. Bu onun bir sünneti olarak kabul edilmiş ve Müslümanlarca böyle tatbik edilmiştir:

496-Penc uzva fa'silû didi hudâ

Liken üçer sünnet itti Mustafa

497-Ya'ni elin ayağın yüzün kamu

Üçer üçer yu didi ender vuzû

4.4.5.Kurban

Eserin bazı bölümlerinde İslami kuralları anlatırken hikâyelerini de anlatır. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i Allah'ın emri üzerine kurban etmek istemesi, İsmail'in buna rıza göstermesi ve Allah tarafından bir koç gönderilmesi konuları aşağıdaki beyitlerde şöyle hikâye edilir.

214-Ka'be aşkına Halil-i gerdekâr

Didi İsmaili kurban eyle var

216-Emr-i hakedür didi virmedi eman

Gördi hak İsmaille gayyirevan

217-Kıldı hem lütfundan ol saat nida

Çek elin buldi yerin emr-i Hüda

218- Bir koç eyle yerine kurban ânın

Olmasın âna dahi kasdın senin

4.5. Hazret-i Muhammed ve Hazret-i Ali

Bu bölümde Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile ilgili beyitlere yer verilmektedir. Bilindiği gibi Bektaşilikte bu iki insanın farklı bir yeri vardır. Bu anlayış Gülbaba'nın eserinde de kendini açık bir şekilde gösterir.

4.5.1. Hz.Ali'nin Büyüklüğü

Hz. Ali'nin yeri ve değeri gerek Alevi-Bektaşî ve gerekse diğer tarikatlarda pek büyüktür. Zira, Hz. Peygamberin hem damadı ve hem de hakkında birçok methiye söylediği Allah'ın aslanıdır. Özellikle Alevi-Bektaşî geleneğinde Hz. Ali'ye büyük değer verilmiş ve hatta kimi zaman bu konuda aşırıya kaçılmıştır. Ancak, Hz. Ali'nin sevgisinin bütün Müslümanların kalbinde yer ettiği ve bu konuda en ufak bir tereddüdün olmadığı da bir gerçektir. Gülbaba eserinde onun için "imam, şih, şah, şah-ı merdan, kân-ı cûd, şah-ı din" gibi ifadeler kullanmıştır.

Hz. Ali'nin bir sözünün açıklandığı bölümün sonunda geçen şu mısra buna örnektir:

929- Böyle dimekdür kelim-ı şah-i din

263- Ânınçün Şah dir keşf-i ğıta

K'evvel ahir bulmadı ğayr-i Hüda

265- Şih-ı merdan nutkîdür sem' it tamam

Bunda hatm ittin kelamı ve's-selam

930- Bir dahi gel kıl taleb ey kâmyab

Şah-ı merdanın kelamından cevab

Turkish Studies

Kur'an'ın yedi harf üzerine indiğini söyleyen “Nezele'l-Kur'ânu alâ seb'ati ehrufin” sözüne atıfta bulunulan şu beyitte de Hz. Ali imam olarak sıfatlandırılmıştır:

948- Buyurur hem nezele'l-Kur'an imam

Ya'ni indi yedi harf üzre kelam

Şu beyitte Gülbaba, Hz. Ali'nin meşhur “İlim bir nokta idi onu cahiller çoğalttı” sözüne atıfta bulunmuştur:

961- Ânın için noktaya dir ilm-i şah

Arif ol kim noktadür sırr-ı ilah

931- Didi ilme noktadür ol kân-ı cud

Anla bu esrarı sâhib-i vücud

Yine Gülbaba başka bir beyitinde Hz. Ali'nin “Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum.” sözüne atıfta şöyle demektedir:

925- Dir Ali her kim bana bir harf eger

Ögredirse abdiyim ey pürhüner

Bu beyitlerden de anlaşıldığı üzere Gülbaba Hz. Ali'ye özel bir önem vermektedir. Bunu Hz. Ali'yi bu kadar güzel sıfatlarla vasıflandırmamasın da anlıyoruz. Esasında Ali sevgisi olmayan bir Bektaşî düşünülemez. Gülbaba ona olan sevgisini açık ve acı bir şekilde şiire dükmüş büyük bir şahsiyettir.

4.5.2. Hz. Muhammed'in Üstünlüğü

Gülbaba'nın eserinde en dikkat çeken beyitlerden birisi de onun Hz. Muhammed için söylediği beyitlerdir. Bu beyitlerden anlaşıldığına göre Gülbaba, Hz. Muhammed'e karşı büyük bir saygı ve sevgi beslemekte, ona saygı da kusur edilmemesini gerekliliğini vurgulamaktadır. Gülbaba eserinde Hz. Muhammed için “şâh-ı mülk-i din, rahmeten li'l-âlemin, şâfi-i ümmet hüden lil-müttikin, Ahmed-i muhtar, sultan-ı cihan, kenz-i Hak, imam-ı din, sultan-ı din” gibi lakaplar kullanmıştır:

539- Dinle bu sırr-ı ki şah-ı mülk-i din

Ya'ni Ahmed rahmeten li'l-âlemin

990- Yani Ahmed rahmeten lil-âlemin

Şafi-i ümmet hüden lil-müttikin

991- Pîşuva-yı enbiya vu evliya

Serfiraz-ı etkiya vu esfiya

992- Gevher-i bahr-ı ledün lü'lü-i can

Mazhar-ı zât u sıfat-ı ğayibdan

993-Olduğunca yir gök nutk u kelam

Her nefesde ruhuna bin bin selam

1006-Pes kadim olmak gerek ez asuman

Ahmed-i muhtar-ı sultan-ı cihan

1012-Muhkemat esrarına oldu delil

Kenz-i Hak oldür bil ey merd-i sebil

332- Lâm elife harf-i vahitdür didi

Mustafa imam-ı din-i sermedi

Arap alfabesindeki 28 harfi kullanarak konuşan Hz. Peygamberin bunun yanında kendi nutkunda gelmeyen ancak Âdem'in nutkunda gelen "pe, çe, je, ge" harflerine de ulaşılmış olduğu ifade edilmektedir:

14-Bildi çün yigirmi sekiz harfi ol

Pâ vü çâ vü jâ vü gâ'ya buldı yol

Böylece Hz. Peygamberin Âdem peygamberin bilgilerine vakıf olduğu vurgulanmaktadır. Bu bilgi, Hz. Peygamberin yüceliğini ve onun bütün peygamberlerden daha üstün biri olduğu bilgisini teyit etmektedir. Zira rivayetlere göre, Adem aleyhisselam cennette hazret-i peygamberin ismini görmüş ve hata işlediği zaman, "Yâ Rabbi beni Muhammed'in adı hürmetine bağışla" diye yalvarmıştı. Bunun üzerine Allah Teala, "Onun hürmetine seni bağışladım, o olmasaydı seni yaratmazdım." buyurmuştur (Suyuti, 2016: 116). Dolayısıyla Gülbaba burada İslam itikat sisteminde önemli bir yer tutan Hz. Peygamberin konumuna vurgu yapmakta onun nasıl üstün bir insan olduğunu ortaya koymaktadır.

4.6. Kur'an-ı Kerim'e Atıflar

Gülbaba'nın eserinde sık sık Kur'an'a atıflarda bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu durum onun iyi bir şair olduğu kadar iyi bir Kur'an bilgisi olduğunu da göstermektedir. Eserde ayetlerden parçalar yer almaktadır. Ayet parçalarının metinle birleşik anlamlarını vermek bu makalenin konusu olmadığından burada bazı beyitlerde geçen kelimelerin hangi ayette geçtiği ve Türkçe anlamları dipnotta verilmekle yetinilecektir:

69-Virdi sana nutk-ı demden nişan

Alleme'l-esma¹ budur rûşen beyan

70-Cailun fi'l-arzı² didi zat-ı pak

Kıldı hâkim demi ber ru-yi hak

32- Kıl taleb ez ves-sema' zatil-buruc³

K'anda mevrud aldı on iki buruc

¹ Ve O, âdeme tüm isimleri öğretti"(Bakara/31)

² Bir zamanlar Rabb'in meleklerle: Ben, yeryüzünde bir halife atayacağım, demişti. (Bakara/ 30).

³ Burçlara sahip semaya andolsun.(Buruc/1)

- 252- Arzullah âkıbetün lil-müttekin
Müttekinindür semavat-ı zemin⁴
257- Zahir u bâtında malikdür ehad⁵
Küllü eşyâ mazhar-ı zatü's-samed
296- Didi hak seb' semâvâtin tıbaka⁶
Aynini aç bu söze gel tut kulak
308- Sure-i seb'al-mesandür⁷ suretin
Mahzen-i kenc-i nihandır suretin
417-Oldı esfel-i safilin⁸dendür yakın
Kande bulur vasl-ı ğılman hûr-i iyn
476-Üscüdû⁹ didi çü rahman-ı rahim
Secde kıl k'olmayasın diyu racim
831-Ahmede ikra kitabek¹⁰ didi Rab
Kıl Hakkı ya'ni hututundan taleb
510-Şöyle bil kemter zi kel-enam¹¹ olur
Dûn olup çün deyü na fer-cam olur

Eserin sonunda Gülbaba eserini, 1149/1736 yılının Cemaziye'l-Ûlâ ayının ortalarında, Salı günü tamamladığını ve eserin bin elli altı beyit olduğunu ifadeyle şöyle demektedir:

- 1053-Hem Cemaziye'l-Ûlâ ey kân-ı cud
Mahıdur buldı evasıtta vücud
1054-İrdi itmama Budin tahtında bu
Günü de se şenbe dür ey kâm-ı cu
1055-Hem bin elli altı beyt tamam
Otuz üç kez si o do'dür ve's-selam
Sene h.1149/m.1

⁴ Akıbet (en güzel sonuç) takva sahiplerinindir. (Tâ hâ/132)

⁵ De ki, Allah birdir ve her şey ona muhtaçdır. ..(İhlas/1-2).

⁶ Görmüyor musunuz, Allah yedi kat semayı (yedi gök katını) nasıl yarattı? (Nuh/15).

⁷ Ve andolsun ki; sana mesânî(ikinci)den 7'yi (7'liyi, 7'li olarak) ve Kur'an-ul Azîm'i verdik (Hicr/87).

⁸ Sonra onu, esfeli safiline (en sefil hale, nefsinin karanlıklarına) iade ettik (çevirdik) (Tîn/5).

⁹ Âdem'e secde edin." demiştik. İblis hariç, hemen secde ettiler (Kehf/50).

¹⁰ Kitabını oku (hayat filmini izle)! Bugün hasib (hesap görücü) olarak (hayat filmindeki) nefsin(in cennete veya cehenneme gideceğini gösteren negatif ve pozitif derecelerinin neticeleri) sana kâfi oldu (İsrâ/14).

¹¹ Onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha çok dalâlettedirler. İşte onlar, onlar gâfillerdir (Furkan/44; A'râf/179).

Turkish Studies

5. Sonuç

Gülbaba, Bektaşî tarikatını benimsemiş önemli bir şairdir. Ancak o asıl önemini, Balkanlar'da İslam'ı tebliğ hususunda gösterdiği başarıyla kazanmıştır. Kendisi birçok büyük padişahın yanında hizmette bulunmuş ve sonunda da Budin Sefer'inde Macaristan'da şehit olmuştur. Böylesine önemli bir şahsiyete hakettiği değer verilmemiş olması üzücü bir durumdur. Çünkü kaynaklara bakıldığı zaman hayatı hakkında bile yeterli bir bilginin olmadığı ve ciddi bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Gülbaba ve onun fikirlerini ortaya koyacak eserleri hakkında ciddi çalışmaların yapılması gerekmektedir. Buradan hareketle Gülbaba ve onun bilinen üç eserinden biri olan "Feyzname-i Misâl-i Gülbaba" isimli eserindeki görüş ve düşüncelerinin ele alınması önemlidir.

Yapılan bu çalışmada Gülbaba'nın Bektaşî tarikatının Balkanlar'da yayılmasına önemli katkılar sunduğu ve etkisinin ve sevgisinin hâlâ devam ettiği görülmüştür. Öte yandan Gülbaba'nın eserinin hem Hurufiliğin iyi anlaşılması için güzel bir örnek hem de Bektaşî edebiyatının nadide eserlerinden bir olduğu anlaşılmıştır. Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki Gülbaba'nın eserinde Hurufiliğin sapkın ve İslam dışı fikirlerini görmek mümkün değildir. Onun, eserinde Hurufiliği bir misyonu gerçekleştirmek için sadece araç olarak kullandığı ve asla İslam çizgisinden dışarı çıkacak bir söz söylemediği belirlenmiştir. Zaten makale içeriğinde de bahsedildiği gibi Hurufilik Bektaşîliği etkilemiş ama Bektaşîlerin hepsi Hurufilikten ve onun bazı kurallarından aynı ölçüde etkilenmemişlerdir.

Dolayısıyla eserin içeriğine ve Gülbaba'nın eserindeki düşüncelerine bakarak onun Hurufiliğin olumsuz yönlerinden etkilenmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten bunun aksi olsaydı Osmanlı sultanları onu yanına alır, Kanunî gibi bir cihan padişahı da onu Budin Seferi'ne katılması için davet eder miydi? Öte yandan sapkınlık çıkaran Hurufiler yakalanıp öldürülürken ona devletin en üst makamlarının hürmet etmesi onun doğru yolda olduğunun bir göstergesi değil mi?

Bu çalışma, Gülbaba'nın az bilinen ve üzerinde ciddi şekilde durulmayan bir eserini ilim dünyasına kazandırmış, ayrıca Gülbaba'nın diğer Hurufî şairler gibi, örneğin bir Nesimi gibi, İslam dışı sözler sarfeden biri olmadığını ve eserinin tamamen İslami inanç ve ibadet sistemini anlatmak için yazdığını, bunu yaparken de Hurufilik medotlarını bir araç olarak kullandığını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Aclunî, İ. (2009). Keşfü'l-Hafa. Zabt, tashih, haşiye: Muhammed Abdülaziz Halidi. Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Aksun, Z. N. (1997). Siyasi ve sosyal açıdan mezhepler ve tarikatlar. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Ballı, H. H. (2011). Hurufilik Nedir. e-makalat Mezhep Araştırmaları, S. IV/2, s. 31-48.
- Barkan, Ö. L. (1951-1952-1953). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XIII, 1951-1952, s. 56-79; XV, 1953-54,s. 209 237.
- Barkan, Ö. L. (2008). İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. İstanbul, Hamle Yayınları.
- Bausani, A. (1971). Hurufilik. Çev. Nezahat Öztekin. Ege Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. VII, s. 357-361.
- Beyat, A. (1357). Hurufiyan. Mecelle-i ber Resiha-yı Tarihî, C. XIII/5, Tahran.

- Cevrî, İ. Ç. (1291). Tarih-i Cevrî. İstanbul.
- el-Karî, M.A. (2001). el-Mirkatü'l-Mesabih. Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Erdem, T. (1935). Gülbaba. Ün: Isparta Halk Evi Dergisi, C.II/19, s. 268-271.
- Evliya Çelebi (2012). Seyahatname. C.VI, s.225, 248, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1969). 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler. İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1989). Hurufilik Metinleri Kataloğu. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haririzade Muhammed Kemaleddin Efendi. Tıbyânü'l-Vesâilî'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Ef. 430-432, Arşiv numarası 61.
- Harputlu, İshak Efendi. (1874). Kâşifü'l Esrâr ve Dâfiü'l Eşrâr. İstanbul.
- İbn Haldun, (2013). Mukaddime. Çev. Turan Dursun. C.III., İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Kaçalın, M. S. (1995). "Gülbaba". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 3-5. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kara, M. (2001). Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2., s.3-7.
- Kınalızade, H. Ç. (1989). Tezkiretü's-Şuara. Ankara, Türk Tarik Kurumu Yayınevi.
- Meriç, R. M. (1936). Hurufilik. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Noyan, B. (1985). Bektaşilik Alevilik Nedir. Ankara, Ant Yayınları.
- Öztürk, Mustafa. (2006). "Seb'a Mesânî". Erişim: 25.06.2017. <http://sufizmveinsan.com>
- Pakalın, M. Z. (1971). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. 2., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Riyâzî, Riyâzu's-Şuarâ, Nurosmaniye Ktp., nr. 3724, II, vr. 130b.
- Rumbeyoğlu, F. (1936). Gülbaba. Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası, C. III/15, s. 962-965.
- Saral, T. (2004a). Anadolu Gülbabalar. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 32, s. 321-339.
- Saral, T. (2004b). Gül Baba ve Tahta Kılıcı. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.31, s.246.
- Sunar, C. (1975). Melâmilik ve Bektaşilik. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Suyuti, C. (2016). ed-Dürrü'l-Mensûr. İstanbul, Ocak Yayıncılık.
- Şardağ, R. (1985). Her Yönüyle Hacı Bektaş-ı Veli ve En Yeni Eseri Şerh-i Besmele. İzmir, Karınca Matbacılık.
- Tahir, M. (1971). Osmanlı Müellifleri. C.II., İstanbul, Meral Yayınevi.
- Tohumcu, N. (2002). Misâli'nin Kitâb-ı Manzûme-i Feyzname-i İlâhî Mesnevîsî. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usluer, F. (2009). Hurufilik. İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

-
- Usluer, F. (2010). Feyzname-i Misâli Neşirleri. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S.56, s.299-323.
- Yaşın, G. K. (2013). Balkanlar'da Bektaşilik. 2023 Alevilik, S.150, s.44-50.
- Yılmaz, H. (2000a). Feyzname-i Misâli Gülbaba. Hacı Bektaş Veli Dergisi, S.15, s. 95-105.
- Yılmaz, H. (2000b). Feyzname-i Misâli Gülbaba. Hacı Bektaş Veli Dergisi, S.16, s.165-174.
- Yılmaz, H. (2001c). Feyzname-i Misâli Gülbaba. Hacı Bektaş Veli Dergisi, S.17, s.115-137.
- Yüksel, M. (2010). "Hurufî Bektaşî Bahusus Câvidan". Erişim tarihi: 10.01.2010. divanpost.blogspot.com.tr/2010/01/hurufi-bektasi-bahusus-cavidan.html.